00046052

V
294.55
Vis/Ins
46052

NOT TO BE ISSUED OUT
WITHOUT PERMISSION.

Digitized with financial assistance from
Hermès India
a project facilitated by the Rotary Club of Bombay

on 10 August, 2018

46052

॥ विष्णुस्मृतिः ॥

THE

INSTITUTES OF VIṢHṆU

TOGETHER WITH EXTRACTS

FROM THE

SANSKRIT COMMENTARY OF NANDA PANDITA CALLED VAIJAYANTI

EDITED

WITH CRITICAL NOTES, AN ANUKRAMANIKA,
INDEXES OF WORDS AND MANTRAS

BY

JULIUS JOLLY, PH.D.

PROFESSOR OF SANSKRIT AND COMPARATIVE PHILOLOGY IN THE
UNIVERSITY OF WÜRZBURG

FC
11145

PRINTED BY

00046052

विष्णुसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रबुद्धे पद्मसम्भवे।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलाप्लुताम्॥
जलक्रीड़ारुचिं शुभं कल्पादिषु यथा पुरा।
वराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुन्धराम्॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः॥ २
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः।
आज्यनासः स्रुवातुण्डः सामघोषमहास्वनः॥ ४
धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः।
प्रायश्चित्तमयो वीरः पशुजानुर्महाहविः॥ ५
उद्गात्रन्त्रो होमलिङ्गो वीर्यौषधिमहाफलः।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रास्थिर्विकृतः सोमशोणितः॥ ६
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान्।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः॥ ७
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान्।
उपाकर्माष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः॥ ८
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः।
छायापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः॥ ९

महीं सागरपर्य्यन्तां सशैलवनकाननाम्।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥ १०
दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया।
आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥ ११
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना।
उद्धृता पृथिवी [illegible]र्गा रसातलगता पुरा ॥ १२
उद्धृत्य [illegible]ाने स्थापिता च तथा स्वके।
यथास्था[illegible]स्तुता मधुसूदनः ॥ १३
सा[illegible]ादेयाश्च नदीषु च।
पल्[illegible]ल्याः सरःसु च सरोवराः ॥ १४
पात[illegible]तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा।
द्वीपानामुदधीनांच स्थानानि विविधानि च ॥ १५
स्थानपालाल्लोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन्।
ऋषींश्च सप्तधर्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥ १६
पिशाचोरगगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषान्।
पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्विधम्।
मेघेन्द्रचापसस्याद्यान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥ १७
एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम्।
जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥ १८
अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनार्दने।
वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्मे भविष्यति ॥ १९
पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम्।
गतीर्या वदते चिन्त्या निष्पन्ने महामुनिः ॥ २०

एवं सा निश्चयं कृत्वा देवी क्षीरुपधारिणी।
जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृश्वांस्ताञ्च कश्यपः॥ २१
नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम्।
अलिसङ्काशकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभां॥ २२
सुभ्रूं सुसूक्ष्मदशनां चारुनासां नतभ्रुवम्।
कम्बुकण्ठीं संहतोरुं पीनोरुजघनस्थलीम्॥ २३
विरेजतुस्तनौ यस्याः समौ पीनौ निरन्तरौ।
शक्रेभकुम्भसङ्काशौ शातकुम्भसमद्युती॥ २४
मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ।
रुक्मस्तम्भनिभावूरू गूढ़े श्लिष्टे च जानुनी॥ २५
जङ्घे विरोमे सुषमे पदावतिमनोरमौ।
जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः॥ २६
प्रभायुता नखास्ताम्रा रुचं सर्वमनोहरम्।
कुर्वाणां वीचितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः॥ २७
कुर्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः।
सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम्॥ २८
पद्म्यासैर्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्वतीम्।
रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम्।
समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः॥ २९
उवाच तां वरारोहे विज्ञातं हृद्गतं मया।
धरे तव विशालाक्षि गच्छ देवि जनार्दनम्।
स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः॥ ३०
क्षीरोदे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने।
ध्यानयोगेन चार्वङ्गि तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः॥ ३१

इत्यवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं वसुधा ततः।
प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥ ३२
सा ददर्शाप्तनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम्।
पवनक्षोभसञ्जातवीचीशतसमाकुलम् ॥ ३३
हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम्।
वीचीहस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥ ३४
तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम्।
अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्मषम्।
यस्मात् तस्मात् तु विभ्रन्तं सुशुभ्रां तनुमूर्जिताम् ॥ ३५
पाण्डरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम्।
इन्द्रनीलकडाराढ्यं विपरीतमिवाम्बरम् ॥ ३६
फणावलीसमूढतवनसङ्गसमाचितम्।
निर्मोकमिव शेषाहेर्विस्तीर्णं तमतीव हि ॥ ३७
तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशे केशवालयम्।
अनिर्देश्यपरीमाणमनिर्देश्यद्विसंयुतम् ॥ ३८
शेषपर्य्यङ्कगं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम्।
शेषाहिफणरत्नांशुदुर्विभाव्यमुखाम्बुजम् ॥ ३९
शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्य्यायुतसमप्रभम्।
पीतवाससमच्छोभं सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ४०
मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम्।
सेवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः।
शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥ ४१
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम्।
जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाथ्य ॥ ४२

उद्धृताहं त्वया देव रसातलतलं गता।
स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ ४३
तत्राधुना मे देवेश का धृतिर्वै भविष्यति।
एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत् ॥ ४४
वर्णाश्रमाचाररताः यास्त्वैकतत्परायणाः।
त्वां धरे धारयिष्यन्ति तेषां त्वङ्कार आहितः ॥ ४५
एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत।
वर्णानामाश्रमाणांच धर्मान् वद सनातनान्।
त्वत्तोऽहं श्रोतुमुच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ॥ ४६
नमस्ते देवदेवेश देवारिबलसूदन।
नारायण जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर ॥ ४७
पद्मनाभ हृषीकेश महाबलपराक्रम।
अतीन्द्रिय सुदुष्पार देव शार्ङ्गधनुर्धर ॥ ४८
वराह भीम गोविन्द पुराण पुरुषोत्तमः।
हिरण्यकेश विश्वात्म यज्ञमूर्त्ते निरञ्जन ॥ ४९
क्षेत्र क्षेत्रज्ञ लोकेश सलिलान्तरशायक।
मन्त्र मन्त्रवदाचिन्त्य वेदवेदाङ्गविग्रह ५०
जगतोऽस्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक।
सर्वधर्मज्ञ धर्मात्मन् धर्मयोने वरप्रद ॥ ५१
विश्वक्सेनाच्युत व्योम मधुकैटभसूदन।
वृहतां दृंहणाश्रेय सर्व सर्वाभयप्रद ॥ ५२
वरेण्यानघ जीमूताव्यय निर्वाणकारक।
आदित्यवर्णसंस्थान दैत्यारे निधि द ॥ ५३

सप्तर्षीणांश्वरगुरो पुराण पुरुषोत्तम।
ध्रुवाच्चर सुपुच्छेश भक्तवत्सल पावन ॥ ५४
त्वं गतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम्।
तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ॥ ५५
प्रपन्नार्त्ति जगन्नाथ ध्रुवं याचञ्चतिं प्रभुम्।
सुब्रह्मण्यमनाधृष्टं वसुखेलं वसुप्रदम् ॥ ५६
महायोगबलोपेतं दृश्यिगर्भं धृताचिषम्।
वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ॥ ५७
सुरासुरगुरुं देवं विभुं भूतमहेश्वरम्।
एकव्यूहं चतुर्बाहुं जगत्कारणकारणम् ॥ ५८
ब्रूहि मे भगवन् धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्।
आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥ ५९
एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षौणीमभाषत।
शृणु देवि धरे धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्।
आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥ ६०
ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्तेषां परायणाः।
नियता भव वामोरु काञ्चनेऽस्मिन् वरासने ॥
सुखासीना निबोध त्वं धर्म्मान्निगदतो मम।
शुश्रुवे वैष्णवान् धर्म्मान् सुखासीना धरा तदा ॥ ६२

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः ॥ १ ॥ तेषामाद्या द्विजातयस्त्रयः ॥ २ ॥ तेषां निषेकाद्याः श्मशानान्तो मन्त्रवत्क्रियासमूहः ॥ ३ ॥ तेषांच धर्माः—ब्राह्मणस्याध्यापनम्; क्षत्रियस्य शस्त्रनित्यता; वैश्यस्य पशुपालनम्; शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा; द्विजानां यजनाध्ययने ॥ ४ ॥

अथैतेषां वृत्तयः—ब्राह्मणस्य याजनप्रतिग्रहौ; क्षत्रियस्य क्षितित्राणम्; कृषिगोरक्षवाणिज्यकुसीदयोनिपोषणानि वैश्यस्य; शूद्रस्य सर्वशिल्पानि ॥ ५ ॥ आपद्यनन्तरा वृत्तिः ॥ ६

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।
अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥ ७
आर्जवं लोभशून्यत्वं देवब्राह्मणपूजनम् ।
अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते ॥ ८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ १ ॥ प्रजापरिपालनम्, वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे धर्मे व्यवस्थापनम् ॥ २ ॥ राजा च जाङ्गलं पशव्यं सधान्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रप्रायञ्च ॥ ३ ॥ तत्र धन्वदु-

महीवारिवृक्षगिरिदुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् ॥ ४ ॥ तत्र स्वग्रामाधिपान् कुर्य्यात्। दशाध्यक्षान् ॥ शताध्यक्षान्। देशाध्यक्षांश्च ॥ ५ ॥ ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परिहारं कुर्य्यात् ॥ ६ ॥ अथक्तो दशग्रामाध्यक्षाय निवेदयत् ॥ ७ ॥ सोऽप्यथक्तः शताध्यक्षाय। सोऽप्यथक्तो देशाध्यक्षायः। देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात् ॥ ८ ॥ आकर-शुल्कतरनागवनेष्वाप्तान् नियुञ्जीत। धर्म्मिष्ठान् धर्म्मकार्य्येषु। निपुणानर्थकार्य्येषु। शूरान् संग्रामकर्म्मसु। उग्रानुग्रेषु। षण्ढान् स्त्रीषु ॥ ९ ॥ प्रजाभ्यो वल्यर्थं संवत्सरेण धान्यतः षड्भंशमादद्यात्। सर्वशस्येभ्यश्च ॥ १० ॥ द्विकं शतं पशु-हिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च ॥ ११ ॥ मांसमधुघृतौषधिगन्ध-पुष्प-मूलफल-रसदारुपत्राजिनवेणुवाग्भाण्ड-दलेभ्यः षष्ठ-भागम् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणेभ्य करादानं न कुर्य्यात्, ते हि राज्ञो धर्म्मकरदाः ॥ १३ ॥ राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषड्भाग-भाक् ॥ १४ ॥ स्वदेशपण्याच्च शुल्कार्थं दशममादद्यात्, परदेशपण्याच्चविंशतितमम् ॥ १५ ॥ शुल्कस्थानमुपक्रामन् सर्वोपहारमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ शिल्पिनः कर्म्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राज्ञः कर्म्म कुर्य्युः ॥ १७ ॥ स्वाम्यमात्यदुर्गकोश-दण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ॥ १८ ॥ तद्दूषकांश्च हन्यात् ॥ १९ ॥ स्वराष्ट्रपरराज्ञोश्च चारचक्षुः स्यात् ॥ २० ॥ साधूनां पूजनं कुर्य्यात् ॥ २१ ॥ दुष्टांश्च हन्यात् ॥ २२ ॥ अरिमित्रो-दासीनमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथार्हं यथाकालं प्रयुञ्जीत ॥ २३ ॥ सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावांश्च यथाकालमाश्रयेत् ॥ २४ ॥ चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां

यायात्। परस्य व्यसने वा ॥ २५ ॥ परदेशावासौ तद्देश-धर्मान् नोच्छिन्द्यात् ॥ २६ ॥ परेणाभियुक्तश्च सर्वात्मना स्वं राष्ट्रं गोपायेत् ॥ २७ ॥ नास्ति राज्ञां समरे तनुत्याग-सदृशो धर्मः ॥ २८ ॥ गोब्राह्मणनृपतिमित्रधनदारजीवित-रक्षणार्थे हतास्ते स्वर्गभाजः। वर्णसङ्करक्षणार्थं च ॥ २९ ॥ राजा परपुरावासौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ ३० ॥ न राजकुलमुच्छिन्द्यात् अन्यत्रावकुलीनराजकुलात् ॥ ३१ ॥ मृगयाद्यूस्त्रीपानेष्वभिरतिं न कुर्य्यात्। ३२। आत्मदारारक्षि नोच्छिन्द्यात्। ३३। नापात्रवर्षी स्यात्। ३४। आकरेभ्यः सर्वमादद्यात्। ३५। निधिं लब्ध्वा तदर्धं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्, द्वितीयमर्धं कोशे प्रवेशयेत्। ३६। निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमादद्यात्। ३७। क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थ-मंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्धमादद्यात्। ३८। वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्धमंशमादद्यात्। ३९। शूद्रश्चावासं द्वादशधा विभज्य पंचांशान् राज्ञे दद्यात् पंचांशान् ब्राह्म-णेभ्योऽंशद्वयमादद्यात्। ४०। अनिवेदितविज्ञातस्य सर्व-मपहरेत् ॥ ४१। स्वनिहितादाज्ञे ब्राह्मणवर्ज्जं द्वादशमंशं दद्युः। ४२। परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्सं दण्ड-मावहेत्। ४३। बालानाथस्त्रीधनानि च राजा परि पालयेत्। ४४। चौरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णेभ्यो दद्यात्। ४५। अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात्। ४६। शान्तिस्वस्त्ययनैर्दैवोपघातान् प्रशमयेत्। ४७। परचक्रोप-घातांश्च शस्त्रनित्यतया। ४८। वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थ-कुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितंच वरयेत्। शुचीन-

लुब्धानवहिताञ्छक्तिसम्पन्नान् सर्वार्थेषु च सहायान्। ४९।
स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम्। ५०॥
व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं नियुञ्जात्। ५१। जन्मकर्म्मव्रतो-
पेताश्च राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः
कामक्रोधभयलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः। ५२।
राजा च सर्वकार्य्येषु सांवत्सराधीनः स्यात्। ५३। देव-
ब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत्। ५४। वृद्धसेवी भवेत्। यज्ञ-
याजी च। ५५। न चास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधार्त्तोऽव-
सीदेत्। न चान्योऽपि सत्कर्म्मनिरतः। ५६। ब्राह्मणेभ्यश्च
भुवं प्रतिपादयेत्। ५७। तेषां येषांच प्रतिपादयेत् स्वं स्थान्
अन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनंच पटे ताम्रपट्टे वा लिखितं
स्वमुद्राङ्कितंचागामिनृपविज्ञापनार्थं दद्यात्। ५८। पर-
दत्तांच भुवं नापहरेत्। ५९। ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान्
प्रयच्छेत्। ६०। सर्वतस्त्वात्मानं गोपायेत्। ६१। सुदर्शनश्च
स्यात्। विषघ्नागदमन्त्रधारी च। नापरीक्षितमुपयुञ्जात्।
६२। स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्। ६३। वध्येष्वपि भ्रकुटीमाचरेत्
। ६४। अपराधानुरूपंच दण्डं दण्ड्येषु दापयेत्। ६५।
सम्यग् दण्डप्रणयनं कुर्य्यात्। ६६। द्वितीयमपराधं न
कस्यचित् क्षमेत स्वधर्म्ममपालयन् नादण्ड्यो नास्ति
राज्ञः।

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः।
प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति॥ ६७
स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्याद् भृशदण्डश्च शत्रुषु।
सुहृत् स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः॥ ६८

एवं वृत्तस्य वृषते: त्रिलोक्येनोनापि जीवत: ।
विस्तीर्यते यशो लोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ ६९
प्रजासुखे सुखी राजा तद्दु:खे यश्च दु:खित: ।
स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्याय: ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्याय: ।

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंज्ञकम् । १ । तद्
ष्टकं लिक्षा । २ । तत्त्रयं राजसर्षप: । ३ । तत्त्रयं गौर-
सर्षप: । ४ । तत्षट्कं यव: । ५ । तत्त्रयं कृष्णलम् । ६ ।
तत्पञ्चकं माष: । ७ । तद्दशमञ्चार्द्धम् । ८ । अर्द्धमेक
सचतुर्माषकं सुवर्ण: । ९ । चतुस्सुवर्णको निष्क: । १० ।
द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषक: । ११ । तत्षोड़शकं धरणम् ।
१२ । ताम्रकार्षिक: कार्षापण: । १३ ।
पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथम: साहस: स्मृत: ।
मध्यम: पञ्च विज्ञेय: सहस्रन्त्वेव चोत्तम: ॥ १४
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्याय: ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्याय: ।

अथ महापातकिनो ब्राह्मणवर्ज्यं सर्वे वध्या: । १ । म
शरीरो ब्राह्मणस्य दण्ड: । २ । स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्कं
विवासयेत् । ३ । तस्य च ब्रह्महत्यायामशिरस्कं पुरुषं
ललाटे कुर्यात् । ४ । सुराध्वजं सुरापाने । ५ । शपदं

स्तेये। ६। भर्तुर्गुरुतल्पगमने। ७। अन्यत्रापि वधकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमुत्तमं विवासयेत्। ८। कूटशासनकर्त्तृंश्च राजा हन्यात्। ९। कूटलेख्यकारांश्च। १०। गरदाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च। ११। ये च धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः। १२। धरिमेयानां शतादभ्यधिकम्। १३। ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः। १४। सेतुभेदकांश्च। १५। प्रसह्यतस्कराणाञ्चावकाशभुक्तप्रदांश्च। १६। अन्यत्र राजाज्ञप्तेः। १७। स्त्रियमशक्तभर्त्तृकां तदतिक्रमणींच। १८। हीनवर्णोऽधिकवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्य्यात् तदेवास्य घातयेत्। १९। एकासनोपवेशी कन्यां कृताङ्को निर्वास्यः। २०। निष्ठीव्योष्ठद्वयविहीनः कार्य्यः। २१। अवगर्दयिता च गुदहीनः। २२। आक्रोशयिता च विजिह्वः। २३। दर्पेण धर्म्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचयेत् तैलस्य। २४। द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य भङ्गुर्निर्ज्ञेयः। २५। श्रुतदेशजातिकर्म्मणामन्यथावादी कार्षापणशतद्वयं दण्ड्यः। २६। काणखञ्जादीनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम्। २७। गुरुनाक्षिपत् कार्षापणशतम्। २८। परस्य पतनीयाक्षेपे कृते तत्तमसाहसम्। २९। उपपातकयुक्ते मध्यमम्। ३०। त्रैविद्यवृद्धानां क्षेपे जातिपूगानांच। ३१। ग्रामदेशयोः प्रथमसाहसम्। ३२। व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्य्यपणशतम्। ३३। मातृयुक्ते तूत्तमम्। ३४। सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः। ३५। हीनवर्णाक्रोशने षड्दण्ड्यः। ३६। यथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणो दण्डः। ३७। त्रयो वा

कार्षापणाः। ३८। शुष्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव। ३९। पारजयी सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्डः। ४०। हीनवर्णागमने मध्यमम्। ४१। गोगमने च। ४२। अन्त्यागमने वध्यः। ४३। पशुगमने कार्षापणशतं दण्ड्यः॥ ४४॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च। ४५। तांच विभृयात्। ४६। अदुष्टां दुष्टमिति ब्रुवन्नूत्तमसाहसम्। ४७। गजाश्वोष्ट्रगोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः। ४८। विमांसविक्रयी च। ४९। ग्राम्यपशुघातो कार्षापणशतं दण्ड्यः। ५०। पशुस्वामिने तन्मूल्यं दद्यात्। ५१। आरण्यपशुघाती पंचाशतं कार्षापणान्। ५२। पक्षिघाती मत्स्यघाती च दश कार्षापणान्। ५३। कीटोपघाती च कार्षापणम्। ५४। फलोपगमद्रुमच्छेदी तूत्तमसाहसम्। ५५। पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम्। ५६। वल्लीगुल्मलताच्छेदी कर्षापणशतम्। ५७। तृणच्छेदे कम्। ५८। सर्वं च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम्। ५९। हस्तेनावगोरयिता दश कार्षापणान्। ६०। पादेन विंशतिम्। ६१। काष्ठेन प्रथमसाहसम्। ६२। पाषाणेन मध्यमम्। ६३। शस्त्रेणोत्तमम्। ६४। पादकेशांशुककरलुण्ठने दश पणान् दण्ड्यः। ६५। शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वात्रिंशत्पणान्। ६६। सह शोणितेन चतुःषष्टिम्। ६७। करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम्। ६८। चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च। ६९। नेत्रकन्धरावाहुसक्थ्यंसभङ्गे चोत्तमम्। ७०। उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमूचेत्। ७१। तादृशमेव वा कुर्य्यात्। ७२। एकं बहूनां विघ्नतां प्रत्येकमुक्ता-

दण्डाद्द्विगुणः। ७३। उत्क्रोशत्तमनभिधावनां तत्समौषधवर्त्तिनां संसरताञ्च। ७४। सर्वे च पुरुषपीड़ाकरास्तदुपानव्ययं दद्युः। ७५। ग्राम्यपशुपीड़ाकराश्च। ७६। गोऽश्वोष्ट्रगजापहार्य्येकपादकरः कार्य्यः। ७७। अजावापहार्य्येकैकरञ्च। ७८। धान्यापहार्य्येकादशगुणं दण्ड्यः। ७९। अन्नापहारी च। ८०। सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशत्तस्त्वभ्यधिकमपहरन् विकरः। ८१। तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः। ८२। सूत्रैकार्पाशगोमयगुड़दधिक्षीरतक्रलवणक्षुद्रान्नमत्स्य-घृततैल-मांस-मधु-वैदल-वेणुचर्म्मलौहदण्डानामपहर्त्ता मूल्यात् त्रिगुणं दण्ड्यः। ८३। पक्वान्नानाञ्च। ८४। पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पंच कृष्णलान्। ८५। शाकमूलफलानांच। ८६। रत्नापहार्य्युत्तमसाहसम्। ८७। अनुक्तद्रव्याणामपहर्त्ता मूल्यसमम्। ८८। स्तेनाः सर्वमपहृतं धनिकस्य दाप्याः। ८९। ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः। ९०। येषां देयः पन्थास्तेषामपथदायी कार्षापणानां पंचविंशतिं दण्ड्यः। ९१। आसनार्हस्यासनमददच्च। ९२। पूजार्हमपूजयंश्च। ९३। प्रातिवेश्यब्राह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च। ९४। निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च। ९५। निमन्त्रितस्तस्यत्युक्तवानभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च द्विगुणमत्तम। ९६। अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोड़श सुवर्णान्। ९७। जात्यपहारिणा शतम्। ९८। सुरया वध्यः। ९९। क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धम्। १००। वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि। १०१। शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम्। १०२। कामकारेणास्पृश्यश्चैवर्णिकं स्पृशन्

दण्ड्यः। १०३। रजखनां शिफाभिस्ताड़येत्। १०४। पण्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतम्। १०५। तच्चो-पाददीत। १०६। गृहभूकुड्यादिषभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः। १०७। तंच योजयेत्। १०८। गृहे पीड़ाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतम्। १०९। साधारणापलापी च। ११०। योषितत्यागप्रदाता च। १११। पितृपुत्राचार्य-भार्य्यर्त्विजामन्योन्यापतितत्यागी च। ११२। न च तान् जह्यात्। ११३। भूदण्डप्रव्रजितां देवे पित्र्ये भोजकश्च। ११४। अयोग्यकर्म्मचारी च। ११५। सगुदण्डगृहभेदकः। ११६। अनियुक्तः शपथकारी। ११७। पण्यूनां पुंस्त्वोपघातकारी। ११८। पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः। ११९। वस्तयोश्चान्तरः स्यात् तत्रोत्तमसाहसम्। १२०। तुलामानकूटकर्म्मकर्त्तुश्च। १२१। तदकूटे कूटवादिनश्च। १२२। द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च। १२३। सन्भूय वणिजां पण्यमनर्घेणावरुन्धताम्। १२४। प्रत्येकं विक्रीणा-ताच्च। १२५। गृहीतमूल्यं पण्यं यः क्रेतुर्न्न दद्यात् तस्यासौ सोदयं दाप्यः। १२६। राजा च पणशतं दण्ड्यः। १२७। क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा क्रेतुरेव स्यात्। १२८। राजविनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः। १२९। तारिकः स्थलजं शुल्कं गच्छन् दश पणान् दण्ड्यः। १३०। ब्रह्म-चारिवानप्रस्थभिक्षुपूर्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शुल्क-मादद्दानश्च। १३१। तच्च तेषां दद्यात्। १३२। द्यूते कूटाच्च-देविनां करच्छेदः। ११३। उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः। १३४। ग्रन्थिभेदकानां करच्छेदः। १३५। दिवा पशूनां

दकाद्युपघाते पाले त्वनायति पालदोषः॥ १३६। विनष्टपशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात्। १३७। अननुज्ञातां दुहन् पंचविंशतिकार्षापणान् दण्ड्यः। १३८। महिषी चेच्छस्त्रनाशं कुर्य्यात् तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः। १३९। अपालायाः स्वामी। १४०। अश्वस्तूष्ट्री गर्दभो वा। १४१। गौश्चेत् तदर्द्धम्। १४२। तदर्द्धमजाविकम्। १४३। भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणम्। ११४। सर्वत्र स्वामिने विनष्टशस्त्रमूल्यंच। १४५। पथि ग्रामे विश्रान्ते न दोषः। १४६। अनाहते च। १४७। अल्पकालम्। १४८। उत्सृष्टवृषभमृतिकानांच। १४९। यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये नियोजयेत् तथोत्तमसाहसो दण्डः। १५०। त्यक्तप्रव्रज्यो राज्ञो दास्यं कुर्य्यात्। १५१। भृतकश्चापूर्णकाले भृतिं त्यजन् सकलमेवमूल्यं दद्यात्। १५२। राज्ञे च पणशतं दद्यात्। १५३। तद्दोषेण यद्विनश्येत् तत् स्वामिने। अन्यत्र दैवोपघातात्। १५४। स्वामी चेद्भृतकमपूर्णे काले जह्यात् तस्य सर्वं मूल्यं दद्यात्। १५५। पणशतंच राजनि। अन्यत्र भृतकादोषात्। १५६। यः कन्यां पूर्वदत्तामन्यस्मै दद्यात् स चौरवच्छास्यः। वरदोषं विना। १५७। निर्दोषां परित्यजन् पञ्चाशत्। १५८। अजानानः प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणीयात् तत्र तस्यादोषः। १५९। स्वामी द्रव्यमाप्नुयात्। १६०। यद्यप्रकाशं हीनमूल्यञ्च क्रीणीयात् तदा क्रेता विक्रेता च चौरवच्छास्यौ। १६१। गणद्रव्यापहर्त्ता विवास्यः। १६२। तत्संविदं यश्च लक्षयेत्। १६३। निक्षेपापहार्य्यर्थदृष्टिसहितं धनं धनिकस्य दाप्यः। १६४। राज्ञा चौरवच्छास्य।

१६५। यश्चानिक्षिप्तं निक्षिप्तमिति ब्रूयात्। १६६। सीमा भेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां कारयेत्। १६७। जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः। १६८। अभक्ष्यस्याविक्रेयस्य च विक्रयी। १६९। देवप्रतिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः। १७०। विषङ्मिथ्याचरदुत्तमेषु पुरुषेषु। १७१। मध्यमेषु मध्यमम्। १७२। तिर्यक्षु प्रथमम्। १७३। प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तदाप्नुवित्वा प्रथमसाहसं दण्ड्यः। १७४। कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्यः। १७५। उत्कोचोपजीविनां सभ्यानाञ्च। १७६। गोचर्ममात्राधिकां भुवमन्यस्याधिकृतां तस्मादनिर्मोचान्यस्य यः प्रयच्छेत् स वध्यः। १७७। अनाचेत् षोड्श सुवर्णान् दण्ड्यः॥ १७८

एकोऽश्नीयाद्यदुत्पन्नं नरः संवत्सरं फलम्।
गोचर्ममात्रा सा ज्ञेयाश्लोका वा यदि वा बहुः॥ १७९
ययोर्निक्षिप्त आधिस्तौ विवदेतां यदा नरौ।
य स्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता॥ १८०
सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यगयदा भवेत्।
आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्य्यन्तु तत् क्वचित्॥ १८१
पिता भुक्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मतः।
तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसौ भुक्त्याप्तं हि तस्य तत्॥ १८२
त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि।
लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थं समवाप्नुयात्॥ १८३
नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम्।
हस्त्यश्वानां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाक्॥ १८४

गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ १८५
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन्।
प्रकाशं वाप्रकाशं वा मनुस्तन्मन्युरुच्छति ॥ १८६
उद्यतासिविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा।
आथर्वणेन हन्तारं पिशुनंचैव राजसु ॥ १८७
भार्य्यातिक्रमिणंचैव विद्यात् सप्ततायिनः।
यशोवित्तहरानन्यानाहुर्धर्मार्थहारकान् ॥ १८८
उद्देशतस्ते कथितो धरे दण्डविधिर्मया।
सर्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥ १८९
अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः।
दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सम्मन्त्र्य ब्राह्मणैः सह ॥ १९०
दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्डाद्द्विगुणं दण्डमावहेत्।
नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः ॥ १९१
यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्री गो न दुश्चरित्।
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा याति लोकभाक् ॥ १९२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः।

अथोत्तमर्णोऽधमर्णाद्यथादत्तमर्थं गृह्णीयात् ॥ १ ॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् ।२।
सर्वे वर्णा वा स्वप्रतिपत्त्या वृद्धिं दद्युः । ३ । अकृतामपि

यत्सरातिक्रमेण यथाविहिताम्। ४। आध्युपभोगे दृष्ट्य-भावः। ५। दैवराजोपघाताद्ऋते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात्। ६। अन्तर्दशौ प्रविष्टायामपि। ७। न स्थावर-माधिर्नश्यते वचनात्। ८। गृहीतधनप्रवेश्यार्थमेव यत् स्थावरं दत्तं तद्गृहीतधनप्रवेशे दद्यात्। ९। दीयमानं प्रयुक्त-मर्थमुत्तमर्णस्याग्रहीतस्ततः परं न वर्द्धते। १०। हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा। ११। धान्यस्य त्रिगुणा। १२। वस्त्रस्य चतुर्गुणा। १३। रसस्याष्टगुणा। १४। सन्ततिः स्त्रीपशू-नाम्। १५। किण्वकार्पाससूत्रचर्मायुधेष्टकाङ्गाराणाम-क्षया। १६। अनुक्तानां द्विगुणा। १७। प्रयुक्तमर्थं यथा-कथञ्चित् साधयन् न राज्ञो वाच्यः स्यात्। १८। साध्यमान-खेद्राजानमभिगच्छेत् तत्समं दण्डयः। १९। उत्तमर्ण-खेद्राजानमियात् तद्विभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनदशभाग-सम्मितं दण्डं दद्यात्। २०। प्रार्थ्यश्चोत्तमर्णो विंशति-तममंशम्। २१। सर्वोपलाप्येकदेशविभावितोऽपि सर्वं दद्यात्। २२। तत्र च भावनास्तिस्रो भवन्ति लिखितं साक्षिणः समयक्रिया च। २३। ससाक्षिकमाप्तं ससाक्षि-कमेव दद्यात्। २४। लिखितार्थे प्रविष्टे लिखितं पाटयेत्। २५। असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णः स्वलिखितं दद्यात्। २६। धनग्राहिणि प्रेते प्रव्रजिते द्विदशसमाः प्रवसिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्धनं देयम्। २७। नातः परम-नीप्सुभिः। २८। सपुत्रस्य वा पुत्रस्य वा ऋकथग्राही ऋणं दद्यात्। २९। निर्धनस्य स्त्रीग्राही। ३०। न स्त्री पतिपुत्र-कृतम्। ३१। न स्त्रीकृतं पतिपुत्रौ। ३२। न पिता पुत्र-

कृतम्। ३३। अविभक्तैः कृतश्चणं यस्तिरहेत् स दद्यात्।३४। पैतृकश्चणमविभक्तानां भ्रातृणांच। ३५। विभक्ताश्च दारानुरूपमंशम्। ३६। गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधस्त्रीणां पतिर्न दद्यात्। ३७। वाक्प्रतिपन्नं कुटुम्बिना देयम्। ३८। कस्यचित् कुटुम्बार्थे कृतंच। ३९।

यो गृहीत्वा ऋणं सत्यं सो दास्यामीति सामकम्।
न दद्याल्लोभतः पश्चात्तथा दृष्टिमवाप्नुयात्॥ ४०
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते।
आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि॥ ४१
बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युश्चेऽथ यथाकृतम्।
अर्थोऽविशेषिते त्वेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया॥ ४२
यमर्थं तभूर्द्याद्धनिकेनोपपीडितः।
ऋणिकस्तं तभुवे द्विगुणं दातुमर्हति॥ ४३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

सप्तमोऽध्यायः।

अथ लेख्यं त्रिविधम्। १। राजसाक्षिकं ससाक्षिकमसाक्षिकंच। २। राजाधिकरणे तन्नियुक्त-कायस्थकृतं तदध्यक्ष-करचिह्नितं राजसाक्षिकम्। ३। यत्र क्वचन येन केनचिल्लिखितं साक्षिभिः स्वहस्तांचिह्नितं ससाक्षिकम्। ४। स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम्। ५। तद्बलात्कारितमप्रमाणम्। ६। उपधिकृताश्च सर्व एव। ७। दूषितकर्मदुष्टसाक्ष्यङ्कितं

तत् ससाक्षिकमपि। ८। तादृग्विधेन लिखितंच। ९। स्त्रीबालास्तत्त्वमत्तोन्मत्तभीतताड़ितकृतंच। १०। देशाचाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृततत्त्वज्ञमुखतक्रमाच्चरं प्रमाणम्। ११।

वर्णैश्च तत्कृतैश्चिह्नैः प्रत्ययैश्च युक्तिभिः।
सन्दिग्धं साधयेल्लेख्यं तद्युक्तिप्रतिरूपितैः॥ १२
यत्रार्थी धनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा।
म्रियते तत्र तल्लेख्यं तत् स्वहस्तैः प्रसाधयेत्॥ १३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः।

अथासाक्षिणः। १। न राजश्रोत्रियप्रव्रजितक्षितवतस्करपराधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिशस्तपतितक्लृप्तार्त्तव्यसनिरागात्याः। २। रिपुमित्रार्थसम्बन्धिविकर्मदृष्टदोषसहायाश्च। ३। अनिर्दिष्टस्तु साक्षित्वे यश्चोपेत्य ब्रूयात्। ४। एकश्चासाक्षी। ५। स्त्रीयसाहसवाग्दण्डपारुष्यसंग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्यन्ते। ६। अथ साक्षिणः। ७। कुलजा वृत्तवित्तसम्पन्ना यज्वानस्तपस्विनः पुत्रिणो धर्मज्ञा अधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैविद्यवृद्धाश्च। ८। अभिहितगुणसम्पन्न उभयानुमत एकोऽपि। ९। द्वयोर्विवदमानयोर्यश्च पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः। १०। आधश्च कार्य्यवशाद्यत्र पूर्वपक्षस्य भवेत् तत्रप्रतिवादिनोऽपि। ११। उद्दिष्टसाक्षिणि मृते देशान्तरगते वा तदभि-

हितज्ञातारः प्रमाणम्। १०। समक्षदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा। १३। साक्षिणश्च सत्येन पूयन्ते। १४। वर्णिनां यत्र वधस्तत्रानृतेन। १५। तत्पावनाय कृष्णाण्डीभिर्जोऽग्निं जुहुयात्। १६। शूद्र एकाङ्किं गोदशकस्य ग्रासं दद्यात्। १७: स्वभावविकृतौ मुखवर्णविनाशेऽसम्बन्धप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात्। १८। साक्षिणश्चाङ्गादित्यादये कृतशपथान् पृच्छेत्। १९। ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत्। २०। सत्यं ब्रूहीति राजन्यम्। २१। गोबीजकांचनैर्वैश्यम्॥ २२। सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम्। २३। साक्षिणश्च श्रावयेत्। २४। ये महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षिणामपि। २५। जननमरणान्तरे कृतसुकृतहानिश्च। २६। सत्येनादित्यस्तपति। २७। सत्येन भाति चन्द्रमाः। २८। सत्येन वाति पवनः। २९। सत्येन भूर्धारयति। ३०। सत्येनापस्तिष्ठन्ति। ३१। सत्येनाग्नितिष्ठति। ३२। खं च सत्येन। ३३। सत्येन देवाः। ३४। सत्येन यज्ञाः। ३५।

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशेष्यते॥ ३६॥
जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णीम्भूता उपासते।
ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ।
एवं हि साक्षिणं पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः॥ ३७
यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्।
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः॥ ३८
बहुत्वं प्रतिपक्षीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः।
समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोत्तमान्। ३९

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यनृत्यं वदेत्।
तत्तत् कार्यं निवर्त्तेत कृतंचाप्यकृतं भवेत् ॥ ४०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः।

अथ समयक्रिया। राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम्। निक्षेपस्तेयेष्वर्थप्रमाणम्। सर्वेष्वेवार्थजातेषु मूल्यं कनकं कल्पयेत्। तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्वाकरं शापयेत्। द्विकृष्णलोने तिलकरम्। त्रिकृष्णलोने रजतकरम्। चतुःकृष्णलोने सुवर्णकरम्। पञ्चकृष्णलोने सीतोदृतमहीकरम्। सुवर्णार्द्धोने कोशो देयः शूद्रस्य। ततः परं यथार्हं घटाग्न्युदकविषाणामन्यतमम्। द्विगुणेऽर्थे यथाभिहिता समयक्रिया वैश्यस्य। त्रिगुणे राजन्यस्य। कोशवर्ज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य। न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात्। अन्यत्रागमिकालसमयनिबन्धनक्रियातः। कोशस्थाने ब्राह्मणं सीतोदृतमहीकरमेव। प्राग्दृष्टदोषं स्वल्पेऽप्यर्थे दिव्यानामन्यतममेव कारयेत्। सत्सु विदितं सच्चरित्रं न महत्यर्थेऽपि। अभियोक्ता वर्त्तयेच्छीर्षम्। अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्य्यात्। राजद्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात्। स्त्रीब्राह्मणविकलासमर्थरोगिणां तुला देया। सा च न वाति वायौ। न कुष्ठासमर्थलोहकाराणामग्निर्देयः। शरद्ग्रीष्मयोश्च। न कुष्ठिपैत्तिकब्राह्मणानां विषं देयम्। प्रावृषि च। न श्लेष्मव्याध्यर्दितानां

भीरुणां श्वासकासिनामस्वजीविनाञ्चोदकम्। हेमन्तशिशिरयोश्च। न नास्तिकेभ्यः कीर्त्तयेत्। न देशे व्याधिमरकोपसृष्टे च ॥ १—३२ ॥

सचैलं स्नातमाहृत्य सूर्य्योदय उपोषितम्।
कारयेत् सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥ ३३

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः।

अथ घटः। चतुर्हस्तोच्छ्रितो द्विहस्तायतः। तत्र सारवृक्षोद्भवा पञ्चहस्तायतोभयतः शिक्या तुला। ताभ्यां सुवर्णकारकांस्यकाराणामन्यतमो बिभृयात्। तत्र चैकस्मिन् शिक्ये पुरुषमारोपयेद्द्वितीये प्रतिमानं शिलादि। प्रतिमानपुरुषौ समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत्। घटञ्च समयेन गृह्णीयात्। तुलाधारश्च ॥ १—८ ॥

ब्रह्मघ्नां ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटसाक्षिणाम।
तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतो ह्यधः ॥ ९
धर्म्मपर्य्यायवचनैर्घट इत्यभिधीयसे।
त्वमेव घट जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥ १०
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषस्तुल्यते त्वयि।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ११
ततस्त्वारोपयेच्छिक्ये भूय एवाथ तं ननम्।
तुलितो यदि वर्द्धेत ततः स धर्म्मतः शुचिः ॥ १२

शिक्यच्छेदाच्चभङ्गेषु भूयस्त्वारोपयेन्नरम्।
एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः॥ १४
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः॥ १०

एकादशोऽध्यायः।

अथाग्निः। षोड़शाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलसप्तक कुर्य्यात्। ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य समाश्वत्थपत्राणि करयोर्दद्यात्। तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण वेष्टयेत्। ततस्तत्राग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं समन्यसेत्। यमादाय नातिद्रुतं नातिविलम्बितं मण्डलेषु कुर्वन् व्रजेत्। तत सप्तमं मण्डलमतीत्य भूमौ लौहपिण्ड जह्यात्॥ १—७॥

यो हस्तयोः क्वचिद्दग्धस्तमशुद्धं विनिर्दिशेत्।
न गग्धः सर्वथा यस्तु स विशुद्धो भवेन्नरः॥ ८
अथवा पातयेद्यस्त दग्धो वा न विभाव्यते।
पुनस्तं हारयेल्लोहं समयस्याविशोधनात्॥ ९
करौ विच्छदितत्वीहस्तस्यादावेव लक्ष्येत्।
अभिमन्त्र्यात्यकरयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत्॥ १०
त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत्।
त्वमेवाग्ने विजानीये न विदुर्यानि मानवाः॥ ११
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि॥ १२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः॥ ११

द्वादशोऽध्यायः ।

अथोदकम् । पङ्क्यैवालदुष्टग्राहमत्स्यजलौकादिवर्ज्जितेऽम्भसि । तत्रानाभिमग्नस्यारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य जानुनी गृहीत्वाभिमन्त्रितभस्मः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च नातिक्रूरमृदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्य्यात् । तत्रापरः पुरुषो जवेन शरमानयेत् ॥ १—५ ॥

तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्त्तितः ।
अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ॥ ६ ॥
त्वमम्भः सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ।
त्वमेवाम्भो विजानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥ ७ ॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषोऽस्वयि मज्जति ।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ८ ॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ विषम् । विषाण्यदेयानि सर्व्वाणि । ऋते हिमाचलोद्भवाच्छार्ङ्गात् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिशस्ताय दद्यात् ॥ १—४ ॥

विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्य्यते ।
विशुद्धं तमति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्ज्जयेत् ॥ ५

विषत्वादिषमत्वाच्च क्रूरं त्वं सर्वदेहिनाम्।
त्वमेव विष जानीषे न विदुर्य्यानि मानुषाः॥ ६
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

चतुर्दशोऽध्यायः।

अथ कोशः। उग्रान् देवान् समभ्यर्च्य तत्स्थानोदकात् प्रसृतित्रयं पिबेत्। दूरं मया न कृतमिति ब्राह्मरन् देवताभिमुखः॥ १—३॥

यस्य पश्येद्दुःस्वप्नाद्वाच्चित्तसम्भ्रमाद्थापि वा।
रोगोऽग्निर्व्याधितो मरणं राजातङ्कमथापि वा॥ ४
तमशुद्धं विजानीयात् तथा शुद्धं विपर्य्यये।
दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्य्याद्धार्मिको नृपः॥ ५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति। स्वे क्षेत्रे संस्कृतायामुत्पादितः स्वयमौरसः प्रथमः। नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तमवर्णेन वोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः। पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः। यस्यस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा

पुत्रिका। पुत्रिकाविधिना प्रतिपादितापि भ्रातृविहीना पुत्रिकैव। पौनर्भवश्चतुर्थः। अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भूः। भूयस्त्वसंस्कृतापि परपूर्वा। कानीनः पञ्चमः। पितृगृहेऽसंस्कृतयैवोत्पादितः। स च पाणिग्राहस्य। गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः। यस्य तल्पजस्तस्यासौ। सहोढः सप्तमः। गर्भिणी या संस्क्रियते तस्या पुत्रः। स च पाणिग्राहस्य। दत्तकश्चाष्टमः। स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः। क्रीतश्च नवमः। स च येन क्रीतः। स्वयमुपगतो दशमः। स च यस्यौपगतः। अपविद्धस्त्वेकादशः। पित्रा मात्रा च परित्यक्तः। स च येन गृहीतः। यत्र क्वचनोत्पादितश्च द्वादशः। एतेषां पूर्वः श्रेयान्। स एव दायहरः। स चान्यान् बिभृयात्। अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण संस्कारं कुर्य्यात्। पतितक्लीबचिकित्स्यरोगविकलास्त्वभागहारिणः। ऋक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः। तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः। न तु पतितस्य पतनीये कर्म्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः। प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः। तत्पुत्राः पैताम्हेऽप्यर्थे। अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः। यश्चार्थहरः स पिण्डदायी। एकोढ़ानर्थामप्येकस्याः पुत्रः सर्वासां पुत्र एव। भ्रातृणामेकजातानांच। पुत्रः पितृवित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात्॥ १—४२॥

पुन्नाम्नो नरकादृयस्मात् पितरं त्रायते सुतः।
तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भूवा॥ ४३
ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वंच गच्छति।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम्॥ ४४

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानेन्त्यमश्नुते।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ॥ ४५
पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपलभ्यते।
दौहित्रोऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति पौत्रवत् ॥ ४६
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५

षोड़शोऽध्यायः।

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति। अनुलोमासु मातृवर्णाः। प्रतिलोमास्वार्यविगर्हिताः। तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेणायोगवः। पुक्कसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां। चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविक्षत्रियैः। सङ्करसङ्कराश्चासङ्ख्येयाः। रङ्गावतरणमायोगवानाम्। व्याधता पुक्कसानाम्। स्तुतिक्रिया मागधानाम्। बध्यघातित्वं चाण्डालानाम्। स्त्रीरक्षा तज्जीवनं च वैदेहकानाम्। अश्वसारथ्यं सूतानाम्। चाण्डालानां बहिर्ग्रामनिवसनं कृतचेलधारणमिति विशेषः। सर्वेषांच समानजातिभिर्व्यवहारः। स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ॥१—१६॥

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ १७
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः।
स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च वाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ १८
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः। १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत् तस्यैच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे । पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता विभागान्तरोत्पन्नस्य भागं दद्युः । अपुत्रधनं पत्न्यभिगामि । तदभावे दुहितागामि । तदभावे पितृगामि । तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातिगामि । तदभावे भ्रातृपुत्रागामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुल्यगामि । तदभावे सहध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज्यं राजगामि । ब्रह्मणार्थो ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थोधनमाचार्यो गृह्णीयात् । शिष्यो वा ॥ १—१६ ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
दद्यापहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १७
पितृमातृसुतभ्रातृ-दत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
आधिवेदनिकं बंधुदत्तं शुल्कमन्वाधेयकमिति
स्त्रीधनम् ॥ १८

ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्भर्तुः । शेषेषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वेव प्रसूतायां तद्धनं तद्दुहितृगामि ॥ १९—२१ ॥

पतौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।
न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ २२
अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना ।
यस्य यत् पितृकं रिक्थं स तदृगृह्णीत नेतरः ॥ २३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य चतसृषु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमृक्थं दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोंऽशानाददीत । क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापुत्रस्त्वेकम् । अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत् तदा तद्धनं नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिद्विभागीकृतानंशानाददयुः । वैश्यवर्ज्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकञ्चांददुः । क्षत्रियवर्ज्जं सप्तधाकृतं चतुरो द्वावेकञ्च । ब्राह्मणवर्ज्जं षड्धाकृतं त्रीन् द्वावेकञ्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रा पुत्रेष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ स्यातां तदा सप्तधा-कृताद्धनाद्ब्राह्मणश्चतुरोंऽशानाददीत । त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्-धाविभक्तस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण आददीत । द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तद्धनं पञ्चधा विभजेयाताम् । चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वाददीत । एकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियवैश्यौ स्यातां तदा तद्धनं पञ्चधा विभजेयाताम् । त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वाददीत । द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियोशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं चतुर्धा विभजेयाताम् । त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वाददीत । एकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं त्रिधा विभजेयाताम् । द्वावंशौ

वैश्यस्त्वादद्यात्। एकं शूद्रः। अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः सर्वहराः। क्षत्रियस्य राजन्यवैश्यौ। वैश्यस्य वैश्यः। शूद्रः शूद्रस्य। द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽहरः। अपुत्रक्रयस्य या गतिः सावर्णस्य द्वितीयस्य। मातरः पुत्रभागानुसारेण भागहारिण्यः। अनूढाश्च दुहितरः। समवर्णाः पुत्राः समानंशानादयुः। ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं दद्युः। यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा नवधाविभक्तस्यार्थस्य ब्राह्मणीपुत्रावष्टौ भागानादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः। अथ शूद्रापुत्रावुभौ स्यातामेको ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्धाविभक्तस्यार्थस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वादद्याद्द्वावंशौ शूद्रापुत्रौ। अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंशकल्पना भवति॥ १—४०॥

विभक्ताः सहजीवन्तो वभजेरन् पुनर्यदि।
समस्तत्र विभागः स्याज्जैष्ठं तत्र न विद्यते॥ १
अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जयेत्।
स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति॥ ४२
पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्तं यदाप्नुयात्।
न तत् पुत्रैर्भजेत् साऽमकामः स्वयमर्जितम्॥ ४३
वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रकारश्च न विभाज्यास्तु पुत्रकम्॥ ४४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

न हि द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् । न शूद्रं द्विजेन । पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः । ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः । निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्य प्रदक्षिणेन चितामभिगम्यासु सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकं पिण्डं कुशेषु दद्युः । परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदश्य द्वार्य्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः । अक्षतांश्चाग्नौ क्षिपेयुः । चतुर्थे दिवसेऽस्थिसंचयं कुर्युः । तेषांच गङ्गाम्भसि प्रक्षेपः । यावत् सङ्घातास्थि पुरुषस्य गङ्गाम्भसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति । यावदशौचं तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकंचदद्युः । क्षौतलवाशनाश्च भवेयुः । अमांसाशनाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च । पृथक्शायिनश्च । ग्रामाद्बिल्वस्याशौचान्ते कृतश्मश्रुकर्म्माणस्तिलकल्कैः सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः । तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानांच पूजनं कुर्युः । देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्ष देवा ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैर्लोका धार्य्यन्ते ॥ १—२१ ॥

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।
ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्याजायते क्वचित् ॥ २२
यद्ब्राह्मणा स्तुष्टमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।
तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ २ ॥

दुःखान्वितानां मृतबान्धवाना-
माश्वासनं कुर्य्युरदीनसत्त्वाः।
वाक्येतु यैर्भूमि तथाभिधास्ये
वाक्यात्यहं तानि मनोऽभिरामे ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः १९

विंशोऽध्यायः।

युदत्तरायणं तदहर्देवानाम्। दक्षिणायनं रात्रिः। संवत्सरोऽहोरात्रः। तत्त्रिंशता मासः। मासा द्वादश वर्षम्। द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम्। द्विगुणानि द्वापरम्। त्रिगुणानि त्रेता। चतुर्गुणानि कृतयुगम्। द्वादशवर्षसहस्राणि दिव्यानि चतुर्युगम्। चतुर्युगाणामेकसप्ततिर्मन्वन्तरम्। चतुर्युगसहस्रं च कल्पः। स च पितामहस्याहः। तावती चास्य रात्रिः। एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्वस्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः। ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः। तस्यान्ते महाकल्पः। तावत्येवास्य निशा। पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां सङ्ख्यैव नास्ति। न च भविष्याणाम्। अनाद्यन्तत्वात् कालस्य ॥ १—२१।

एवमस्मिन् निराकम्बे काले सततयायिनि।
न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्ध्रुवा ॥ २२
गङ्गायाः सिकता धारास्तथा वर्षति वासवे।
शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥ २३

चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः।
सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥ २४
बह्वनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च।
विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥ २५
राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः।
देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥ २६
ये समर्था जगत्यस्मिन् सृष्टिसंहारकारिणः।
तेऽपि कालेन लीयन्ते कालो हि बलवत्तरः ॥ २७
आक्रम्य सर्वैः कालेन परलोकंच नीयते।
कर्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिवेदना ॥ २८
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
अपरिहार्येऽस्मिन् नास्ति लोके सहायता ॥ २९
शोचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्येह जना यतः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ३०
सुकृतं दुष्कृतं वोभौ सहायौ यस्य गच्छतः।
बान्धवैस्तस्य किं कार्यं शोचद्भिरथवा न वा ॥ ३१
बान्धवानामशौचे तु स्नातं प्रेतो न विन्दति।
अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥ ३२
अर्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः।
प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत ॥ ३३
पितृलोकगतस्यान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम्।
पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥ ३४
देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च।
मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥ ३५

प्रेतश्च श्राद्धकर्त्तुश्च पुष्टिश्राद्धे कृते ध्रुवम्।
तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्य्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥ ३६
एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः।
नोपकुर्य्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मन एव वा ॥ ३७
दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान्।
धर्म्ममेकं सहायार्थं वरयध्वं सदा नराः ॥ ३८
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं क्वचित् ॥
जायावर्ज्जं हि सर्व्वस्य याम्यः पन्था विधीयते ॥ ३९
धर्म्म एकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचनगामिनम्।
तस्मात्सारे वृथालोकेऽस्मिन् धर्म्मं कुरुत मा चिरम् ॥ ४०
श्वः कार्य्यमद्य कुर्वीत पूर्व्ह्णे चापराह्णिकम्।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाकृतम् ॥ ४१
क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्र गतमानसम्।
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ ४२
न कालस्य प्रियः कश्चिद्वध्यश्चास्य न विद्यते।
आयुष्ये कर्म्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥ ४३
नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि।
कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ४४
नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः।
त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥ ४५
आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि।
न निवारयितुं शक्तस्तत्र का परिवेदना ॥ ४६
यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम्।
तथा पूर्व्वकृतं कर्म्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥ ४७

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिवेदना ॥ ४८
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ ४९
गृह्णातीह यथावस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम्।
गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबन्धनम् ॥ ५०
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ ५१
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ ५२
अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते।
तस्मादेनं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥ ५३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः।

अथाशौचव्यपगमे स्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः स्वचान्तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्यवस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत्। एकपक्त्यानूहेतैकोद्दिष्टे। उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्डं निर्वपेत्। भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेतनामगोत्राभ्यां दत्त्वाचम्योदकस्चतुरङ्गुल-पृथ्वीस्तावदन्तरास्तावदधः खाता वितस्त्यायतास्तिस्रः कर्षुः कुर्यात्। कर्षुसमीपे

चाग्नित्रयमुपसमाधाय परिस्तीर्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं जुहुयात्। सोमाय पितृमते स्वधा नमः। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः। यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः। स्थानत्रये च प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात्। अत्रदधिघृतमधुमांसैः कर्षुत्रयं पूरयित्वैतत्ते इति जपेत्। एवं कृताद्दे प्रतिमासं कुर्य्यात्। संवत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् देवपूर्वान् भोजयेत्। अत्राग्नौकरणमाहरणं पाकं च कुर्य्यात्। संसृजतु त्वा पृथिवीसमानीव इति च प्रेतपात्रपात्रे पितृपात्रपात्रत्रये योजयेत्। उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्य्यात्। ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणांश्चानुव्रज्य विसर्जयेत्। ततः प्रेतपिण्डं पात्रपात्रोदकवत् पितृत्रये निदध्यात्। कर्षुत्रयसन्निकर्षोऽप्येवमेव। सपिण्डीकरणं मासिकार्थवद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि वा कुर्य्यात्। मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽह्नि। संवत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमासो भवेत् तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्द्धयेत् ॥ १—२१ ॥

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्य्यमेवं तथा भवेत्।
यावज्जीवं तथा कुर्य्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥ २२
अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सरात् कृतम्।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्विजन्मने ॥ २३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः।

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्दशाहमशौचम्। द्वादशाहं राजन्यस्य। मासं शूद्रस्य। सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते। अशौचे होमदानप्रतिग्रहस्वाध्याया निवर्त्तन्ते। नाशौचे कस्यचिदन्नमश्नीयात्। ब्राह्मणादीनामशौचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशौचं यावत् तेषाम्। अशौचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। सवर्णस्याशौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य तस्मिन्नस्थिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्त्वेतदेवोपोषितः कृत्वा शुध्यति। वैश्याशौचे राजन्यश्च। ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च। ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्तीमासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत्। वैश्यस्य ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत्। शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतं चरेत्। शूद्रस्य द्विजाशौचे स्नानमाचरेत्। शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत्। पत्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम्। मृते स्वामिन्यात्मीयम्। हीनवर्णानामधिकवर्णेषु सपिण्डेषु तदाशौचव्यपगमे शुद्धिः। ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु सपिण्डेषु षड्रात्रित्रिरात्रैकरात्रैः। क्षत्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रत्रिरात्राभ्याम्। वैश्यस्य शूद्रेषु षड्रात्रेण। मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्रावे। जातमृते मृतजाते वा कुलस्य सद्यः शौचम्॥ अदन्तजाते बाले प्रेते सद्य एव। नास्याग्नि-

संस्कारो मोदकक्रिया। दन्तजाते त्वकृतचूड़े त्वहोरात्रेण। कृतचूड़े त्वसंस्कृते त्रिरात्रेण। ततः परं यथोक्तकालेन। स्त्रीणां विवाहः संस्कारः। संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं भवति पितृपक्षे। तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां त्रिरात्रञ्च। जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात् तदा पूर्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः। रात्रिशेषे दिनद्वयेन। प्रभाते दिनत्रयेण। मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम्। श्रुत्वा देशान्तरस्थो जननमरणे शेषेण शुध्येत्। व्यतीतेऽशौचे संवत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण। ततः परं स्नानेन। आचार्ये मातामहे च व्यतीते त्रिरात्रेण ॥ १—४१ ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च।
परपूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु मृतासु च ॥ ४२

आचार्य-पत्नी पुत्रोपाध्याय-मातुल-श्वशुरश्वश्र्यसहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेण। स्वदेशराजनि च। असपिण्डे स्वदेशजनि मृते च। स्वयम्यनाशकाम्बुसंग्रामविद्युदुपहतानां नाशौचम्। न राज्ञां राजकर्मणि। न व्रतिनां व्रते। न सत्रिणां सत्रे। न कारूणां कारूकर्मणि। न राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया। न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसम्भृतयोः। न देशविप्लवे। आपद्यपि च कष्टायाम्। आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः। पतितस्य दासी मृतेऽङ्घ्रि पादाभ्यां घटमपवर्जयेत्। उद्बन्धनमृतस्य यः पार्श्वं चिन्यात् स तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति। आत्मघातिनां संस्कर्त्ता च। तदनुपातकारी च। सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहानुपातं कृत्वा स्नानेन। अकृते त्वस्थिसञ्चये सचैलस्नानेन।

द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। द्विजप्रेतस्याष्टशतम्। शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत्। चिताधूमसेवने सर्वे वर्णाः स्नानमाचरेयुः। मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे वमनविरेकयोश्च। श्मश्रुकर्मणि क्षौरे च। अवस्पृश्यस्पृष्ट्वा रजस्वलाचाण्डालशूपांश्च। भक्ष्यवर्जं पंचनखशवं तदस्थि सस्नेहं च। सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं नाप्रक्षालितं बिभृयात्। रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नानाच्छुध्यति। रजस्वलाहीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदश्नीयाद्यावन्नस्नाता। सवर्णामधिकवर्णां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्नीयात्। क्षुत्वा सुप्त्वा भोजनाध्ययनेष्वपः पीत्वा स्नात्वा निष्ठीव्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपुरीषे कृत्वा पंचनखास्थ्यस्नेहं स्पृष्ट्वा चाचामेत्। चाण्डालस्नेहसम्भाषणे च। नाभेरधस्तात् प्रवाहणे च कायिकैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वोपहतो वक्त्रोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुध्यति। अन्यत्रोपहतो वक्त्रोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन। वक्त्रोपहतस्तूष्णेन स्नात्वा पंचगव्येन। दशनच्छदोपहतश्च ॥ ७३—७८ ॥

वसा शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट्कर्णविड्नखाः।
श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ ८०
गौड़ी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुराः।
यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः ॥ ८१
माधूकमैक्षवं टाङ्कं कौलं खर्जूरपानसे।
ऋक्षिकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम् ॥ ८२

अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च।
राजन्यस्यैव वैश्यस्य सृष्टैतानि स्वयंभुवा॥ ८३
गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन्।
प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति॥ ८४
आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम्।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते॥ ८५
आदिष्टो नोदकं कुर्यादा व्रतस्य समापनात्।
समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति॥ ८६
स्नानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनोवार्ध्युपाञ्जनम्।
वायुः कर्म्मार्ककालो च शुद्धिकर्तॄणि देहिनाम्॥ ८७
सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम्।
योऽन्ने शुचिः स हि शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः॥ ८८
ज्ञान्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः।
प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः॥ ८९
क्षन्तव्यैः शुध्यते श्रोत्रं नदी वेगेन शुध्यति।
रजसा स्त्री मनोदुष्टा सन्त्यासेन द्विजोत्तमाः॥ ९०
अग्निर्गात्राति शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति॥ ९१
एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः।
नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम्॥ ९२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम्। अत्यन्तोपहतं सर्वं लोहभाण्डमग्नौ प्रक्षिप्तं शुध्येत्। मणिमयमश्ममयमब्जं च सप्तरात्रं मक्षीनिखनेन। शृङ्गदन्तास्थिमयं तक्षणेन। दारवं चन्मयं च जन्तुघात्। अत्यन्तोपहतस्य वस्त्रस्य यत् प्रक्षालितं सद्विरञ्येत् तच्छिन्द्यात्। सौवर्णराजताब्जमणिमयानां निर्लेपानामद्भिः शुद्धिः। अश्ममयानां चमसनां ग्रहाणां च। चरुस्रुक्स्रुवाणामुष्णेनाम्भसा। यज्ञकर्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना सन्मार्जनेन। स्फ्यशूर्पशकटमुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन। शयनयानासनानांच। वह्नांच। धान्याजिनरज्जुतान्तवबैदलसूत्रकार्पासवाससांच। शाकमूलफलपुष्पाणांच। तृणकाष्ठशुष्कपलाशानांच। एतेषां प्रक्षालनेन। अन्नानांच। ऊर्णैः कौपेयाविकयोः। अरिष्टकैः कृतपानाम्। श्रीफलैरंशपट्टानाम्। गौरसर्षपैः क्षौमाणाम्। शृङ्गास्थिदन्तमयानांच। पद्माक्षैर्मृगलोमिकानाम्। ताम्ररीतिपुत्तीसमयानामम्लोदकेन। भस्मना कांस्यलोहयोः। तक्षणेन दारवाणाम्। गोवालैः फलसम्भवानाम्। प्रोक्षणेन संहतानाम्। उत्पवनेन द्रवाणाम्। गुडादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वाय्वग्निदानेन। सर्वलवणानांच। पुनःपाकेन चन्मयानाम्। द्रव्यवत् क्षतशौचानां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन। असिद्धस्यान्नस्य यावन्मात्र-

मुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने कुर्य्यात्। द्रोणाभ्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति। तस्योपहतमात्रमपाश्च गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाभः। प्रक्षिपेत्। वस्त्रस्य प्रदक्षिणमेदग्नेश्च ॥ १—३७.

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवच्युतम्।
दुषितं केशकीटैश्च स्पृष्टं क्षेपेण शुध्यति ॥ ३८
यावन्नापैत्यमेध्याक्तान्नृधो लेपश्च तत्कृतः।
तावन्मृद्वारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ ३९
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजा मलाः।
पत्यानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्य्यौ शुमारुतैः ॥ ४०
रथ्याकर्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः।
मारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ४१
प्राणिनामथ सर्वेषां स्पृष्टिरद्भिश्च कारयेत्।
अत्यन्तोपहतानांच शौचं नित्यमतन्द्रितः ॥ ४२
भूमिष्टमुदकं पुण्यं वैतृष्णं यत्र गोर्भवेत्।
अध्यास्ते दमेध्येन तद्वदेव शिलागतम् ॥ ४३
स्रुतपक्वनखात् कूपादत्यन्तोपहतात तथा।
अपः समुद्धरेत् सर्वाः शेषं वस्त्रेण शोधयेत् ॥ ४४
वह्निप्रज्वालनं कुर्य्यात् कूपे पक्वेष्टकाचिते।
पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतोयसमुद्भवे ॥ ४५
जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु वसुन्धरे।
कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दुष्यति ॥ ४६
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्।
अदृश्यमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ ४७

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम्।
ब्राह्मणान्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्व एव च ॥ ४८
नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने।
प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ ४९
अभिहतस्य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्त्तितम्।
क्रव्यादैश्च हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ ५०
जङ्घं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिशेत्।
यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्रयाः ॥ ५१
मक्षिका विप्रुषश्छाया गौर्गजाश्वमरीचयः।
रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥ ५२
नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे पतन्ति याः।
न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥ ५३
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान्।
भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥ ५४
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन।
अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ५५
मार्ज्जनोपाञ्जनैर्वेश्म प्रोक्षणेन च पुस्तकम्।
सम्मार्ज्जनेनाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च ॥ ५६
दानेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम्।
गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५७
गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्वाघसूदनाः।
गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ॥ ५८
षड़ङ्गमेतत् परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम्।
शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्वाघविनिसूदनम् ॥ ५९

गवां कण्डूयनंचैव सर्वकल्मषनाशनम्।
गवां ग्रासप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते ॥ ६०

गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा
पुष्टिस्तथासां रजसि प्रसक्ता।
लक्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्म-
स्तासां प्रणामं सततंच कुर्य्यात् ॥ ६१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः।

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्य्या भवन्ति। तिस्रः क्षत्रियस्य। द्वे वैश्यस्य। एका शूद्रस्य। तासां सवर्णावेदने पाणिग्राह्यः। असवर्णावेदने शरः क्षत्रिय-कन्यया। प्रतोदो वैश्यकन्यया। वसनदशान्तः शूद्रकन्यया। न सगोत्रां न समानार्षप्रवरां भार्य्यां विन्देत। मातृ-तश्चा पंचमात् पुरुषात् पितृतश्चा सप्तमात्। नाकुलीनाम्। न च व्याधिताम्। नाधिकाङ्गीम्। न हीनाङ्गीम्। नाति-कपिलाम्। न वाचाटाम्। अथाष्टौ विवाहा भवन्ति। ब्राह्मोदैव आर्षः प्राजापत्यो गन्धर्व आसुरो राक्षसः पैशाचश्चेति। आहूय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः। यज्ञस्थ-ऋत्विजे दैवः। गोमिथुनग्रहणेनार्षः। प्रार्थितप्रदानेन प्राजापत्यः। द्वयोः सकामयोर्मातापितृरहितो योगो गान्धर्वः। क्रयेणासुरः। युद्धहरणेन राक्षसः। सुप्त-

प्रमत्ताभिगमनात् पशाचः। एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्म्याः। गान्धर्वोऽपि राजन्यानाम्। ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते। दैवीपुत्रश्चतुर्दश। आर्षीपुत्रश्च सप्त। प्राजापत्यश्चतुरः। ब्राह्मेण विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति। दैवेन स्वर्गम्। आर्षेण वैगवम्। प्राजापत्येन देवलोकम्। गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति। पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चेति कन्याप्रदाः। पूर्वाभावे प्रकृतिस्थ परः परः॥ १—३९॥

ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्य्यात् स्वयंवरम्।
ऋतुत्रये व्यतीते तु प्रजवत्याऽऽत्मनः सदा॥ ४०
पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता।
सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति॥ ४१

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः।

अथ स्त्रीणां धर्म्माः। भर्तुः समानव्रतचारित्वम्। श्वश्रूश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम्। सुसंस्कृतोपस्करता। अमुक्तहस्तता। सुगुप्तभाण्डता। सूत्रक्रियास्वनभिरतिः। मङ्गलाचारतत्परता। भर्त्तरि प्रवसितेऽप्रतिकर्म्मक्रिया। परगृहेष्वनभिगमनम्। द्वारदेशगवाक्षकेष्वनवस्थानम्। सर्वकर्म्मस्वखण्डितव्रतता। बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्तृपुत्राधीनता। मृते भर्त्तरि ब्रह्मचर्य्यं तदन्वारोहणं वा॥ १—१४॥

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम्।
पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गे महीयते ॥ १५
पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतं चरेत्।
आयुः सा हरते भर्त्तुर्नरकञ्चैव गच्छति ॥ १६
मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता।
स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ १७

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः।

सवर्णासु बहुभार्य्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म्मकार्य्यं कुर्य्यात्। मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया। समानवर्णाया अभावे त्वनन्तरयैवापदि च। न त्वेव द्विजः शूद्रया ॥१—४ ॥

द्विजस्य भार्य्या शूद्रा तु धर्म्मार्थं न भवेत् क्वचित्।
रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता ॥ ५
हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः।
कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम् ॥ ६
दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु।
नाश्नन्ति पितृदेवास्तु न च स्वर्गं स गच्छति ॥ ७

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म्म । स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम् । षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनम् । जाते च दारके जातकर्म्म । अशौचव्यपगमे नामधेयम् । माङ्गल्यं ब्राह्मणस्य । बलवत् क्षत्रियस्य । धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्रस्य । चतुर्थे मासादित्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽब्दे चूडाकरणम् । एता एव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां समन्त्रको विवाहः । गर्भाष्टमेऽब्दे ब्राह्मणस्योपनयनम् । गर्भैकादशे राज्ञः । गर्भद्वादशे विशः । तेषां मुञ्जज्यावल्वजमय्यो मौञ्ज्यः । कार्पासशणाविकान्युपवीतानि वासांसि च । मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्म्माणि । पालाशखादिरौदुम्बरा दण्डाः । केशान्तललाटनासादेशतुल्याः । सर्व एव वा । अकुटिलाः सत्वचश्च । भवदाद्यं भवन्मध्यं भवदन्तश्च भैक्षचरणम् ॥ १—२५ ॥

आषेड़शाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।
आ द्वाविंशात् क्षत्रबन्धोरा चतुर्विंशतेर्विशः ॥ २६
अत ऊर्द्धं व्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
सावित्रीपतिता व्रात्या भवत्यार्य्यविगर्हिताः ॥ २७
यदृश्यं विहितं चर्म्म यत् सूत्रं या च मेखला ।
यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥ २८
मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।
अप्सु प्राप्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥ २९

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुलवासः । सन्ध्योपासनम् । पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालद्वयमभिषेकाग्निकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहूताध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनोपवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्षचरणम् । गुर्वनुज्ञातो भैक्षाभ्यवहरणम् । आहृतलवणशुक्तपर्युषितनृत्य-गीत-स्त्रीऽमधुमांसाञ्जनोच्छिष्ट-प्राणि-हिंसाशीलपरिवर्जनम् । अवःशय्या । गुरोः पूर्वोत्थानं चरमं संवेशनम् । कृतसन्ध्योपासनश्च गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च व्यत्यस्तकरः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वं च नामाभिवादनान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः शयानोऽनुव्रजन् पराङ्मुखश्च नाभिभाषणं कुर्यात् ॥ १—२८ ॥

आसीनं संस्थितः कुर्याभिगच्छंस्तु गच्छतः ।
आगच्छतः प्रत्युदस्य पश्याद्धावंस्तु धावतः ॥ १९

पराङ्मुखस्याभिमुखः । दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनः स्यात् । न चाभिवादं केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादिकं नास्यानुकुर्यात् । यत्रास्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् । ऋते शिलाफलकनौयानेभ्यः । गुरौ गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वर्तेत । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान्

गुरून् नाभिवादयेत्। बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत। नाग्र पादौ प्रक्षालयेत्। नोच्छिष्टमश्नीयात्। एवं वेदं वेदौ वेदान् वा स्वीकुर्य्यात्॥ ततो वेदाङ्गानि। यत्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र श्रमं कुर्य्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति। मातुरग्रे विजननं द्वितीयं मौञ्जीबन्धनम्। तत्रास्य माता सावित्री भवति पिता त्वाचार्य्यः। एतेनैव तेषां द्विजत्वम्। प्राङ्मौञ्जीबन्धनाद्द्विजः शूद्रसमो भवति। ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटिलेन वा भाव्यम्। वेदस्वीकरणाद्वा गुर्वनुज्ञातस्नग्वरं दत्त्वा स्नायात्। ततो गुरुकुल एव वा जन्मनः शेषं नयेत्। तत्राचार्य्ये प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत॥ गुरुदारेषु सवर्णेषु वा। तदभावेऽग्निशुश्रूषु नैष्ठिको ब्रह्मचारी स्यात्॥ २०—४६॥

एवं चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्य्यमतन्द्रितः।
स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेह जायते पुनः॥ ४७
कामतो रेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः।
अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्म्मज्ञा ब्रह्मवादिनः॥ ४८
एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम्।
सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्॥ ४९
तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेककालिकम्।
उपस्पृशंस्त्रिषवणमब्देन स विशुध्यति॥ ५०
स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः।
स्नात्वार्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्म्मामित्यृचं जपेत्॥ ५१
अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम्।
अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत्॥ ५२

तच्चैदत्यादियात् सूर्य्यः प्रयानं कामकारतः।
निस्त्रोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेदिनम् ॥ ५२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः।

यस्तूपनीयव्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत् तमाचार्य्यं विद्यात्। यस्त्वेनं मूल्येनाध्यापयेत् तमुपाध्यायमेकदेशं वा। यो यस्य यज्ञे कर्म्माणि कुर्य्यात् तत्त्वित्विजं विद्यात्। नापरीक्षितं याजयेत्। नाध्यापयेत्। नोपनयेत् ॥ १—६ ॥

अधर्म्मेण च यः प्राह यश्चाधर्म्मेण पृच्छति।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ ७
धर्म्माधौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा।
तत्र विद्या न वक्तव्या शुभं बीजमिवोषरे ॥ ८
विद्या ह वै ब्राह्मणमजागाम
गोपाय मा शेवधिस्तेऽहमस्मि।
असूयकायानृजवेऽयताय
न मां ब्रूया वीर्य्यवती तथा स्याम् ॥ ९
यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योपपन्नम्।
यस्ते न द्रुह्येत् कतमच्च नाह
तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन् ॥ १०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दांस्युपाकृत्याऽर्धपञ्चमान् मासानधीयीत । ततस्तेषामुत्सर्गं बहिः कुर्य्यामानुपाकृतानाम् । उत्सर्गोपाकर्म्मणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्य्यात् । नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च । नक्तं न्तरग्रहसूतके । नेन्द्रप्रयाणे । न वाति चण्डपवने । नाकालवर्षविद्युत्स्तनितेषु । न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहेषु । नान्तःश्वे । ग्रामे । न श्वसम्पाते । न श्वशृगालगर्दभनिर्हादेषु । न वादित्रवद्धे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतनश्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठोपहितपादः । न हस्त्यश्वोष्ट्रनौगोयानेषु । न वान्तः । न विरिक्तः । नाजीर्णी । न पक्वनखान्तरागमने । न राजश्रोत्रियगोब्राह्मणव्यसने । नोपाकर्म्मणि । नोत्सर्गे । न सामध्वनावृग्यजुषी । नापररात्रमधीत्य शयीत । अभियुक्तोऽप्यन्यध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं नेह नामुत्र फलदम् । तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च । तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सञ्छिष्यचेतेषु वक्तव्या । शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोर्गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च यदृचोऽधीते तेनाक्षय्येन पितॄणां तृप्तिर्भवति । यद्यजूंषि तेन मधुना । यत् सामानि तेन पयसा । यदाथर्वणं तेन मांसेन । यत्पुराणेतिहासवेदाङ्गधर्मशास्त्राण्यधीते तेनान्नेन । यच्च

विद्यामासाद्यास्मिंल्लोके तया जीवन्न सा तस्य परलोके फलप्रदा भवेत्। यश्च विद्याया यशः परेषां हन्ति। अनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न विद्यामाददात्। तदादानमस्य ब्रह्मस्तेयं नरकाय भवति ॥ १—४२ ॥

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं न तंद्रुह्येत् कदाचन ॥ ४३
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता।
ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ४४
कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः।
सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनाविह जायते ॥ ४५
आचार्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः।
उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामराः ॥ ४६
य आहृणोत्यवितथेन कर्णा-
वदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन्।
तं मन्येत् पितरं मातरं च
तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ॥ ४७
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः।

त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति। माता पिता आचार्यश्च। तेषां नित्यमेव शुश्रूषणा भवितव्या। यत् ते ब्रूयुस्तत् कुर्यात्। तेषां प्रियहितमाचरेत्। न तैरननुज्ञातः किञ्चिदपि कुर्य्यात्॥ १—६ ॥

एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयः सुराः।
एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयोऽग्नयः ॥ ७
पिता गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः।
अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ ८—९ ॥
इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम्।
गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः।

राजत्विक्श्रोत्रियाधर्मप्रतिषेध्युपाध्यायपितृव्यमातामह-मातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्यवत्। पत्न्य एतेषां सवर्णाः। मातृष्वसा पितृष्वसा ज्येष्ठा स्वसा च। श्वशुर-पितृव्यमातुलर्त्विजां कनीयसां प्रत्युत्थानमेवाभिवादनम्। हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न पादोपसंस्पर्शनम्। गुरुपत्नीनां गात्रोत्सादनाञ्जनकेशसंयमन-पाद-प्रक्षालनादीनि न कुर्यात्। असंस्तुतापि परपत्नी भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा। न च गुरुणां त्वमिति ब्रूयात्। तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं प्रसाद्या-श्नीयात्। न च गुरुणा सह विग्रह्य कथां कुर्यात्। नैव चास्य परीवादम्। न चानाभिप्रेतम् ॥ १—१२ ॥

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः।
पूर्णविंशतिवर्षे च गुणदोषौ विजानता ॥ १३

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि।
विधिवद्वन्दनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन ॥ १४
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम्।
गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ १५
वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी।
एतानि मान्यस्थानानिगरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ १६
ब्राह्मणं दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम्।
पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥ १७
विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणान्तु वीर्यतः।
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥ १८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः।

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति। परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृहाश्रमिणः। तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषुः प्रवर्त्तते। जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च। मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च ॥ १—५ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ ६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि ॥ १
अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम् ।
न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथंचन ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमनमिति महापातकानि । तत्संयोगश्च । संवत्सरेण पतति पतितेन सह चरन् । एकयानभोजनाशनशयनैः । यौनसौवमौखसम्बन्धात् सद्य एव ॥ १—५ ॥

अश्वमेधेन शुध्येयुर्महापातकिनस्त्विमे ।
पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वा ॥ ६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षड्त्रिंशोऽध्यायः ।

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्त्यवर्णजाश्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं

ब्रह्महत्यासमानीति। कौटसाक्ष्यं सुहृदबध एतौ सुरापानसमौ॥ ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेयसमम्। पितृव्यमातामहमातुलभ्रातृगुरुपत्न्यभिगमन गुरुदारगमनसमम्। पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनंच। अत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनंच। स्वसुः सख्याः सगोत्रायाः उत्तमवर्णायाः कुमार्य्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः प्रव्रजिताया निच्चिप्तायाश्च॥ १—७॥

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा।
अश्वमेधेन शुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा॥ ८

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः।

अनृतवचनमुत्कर्षे। राजगामि च पैशुन्यम्। गुरोश्चालीकनिर्बन्धः। वेदनिन्दा। अधीतस्य च त्यागः। अग्निमातृपितृसुतदाराणांच। अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम्। परस्वापहरणम्। परदाराभिगमनम्। अयाज्ययाजनम्। विकर्म्माजीवनंच। असत्प्रतिग्रहश्च। क्षत्रविट्शूद्रगोवधः। अविक्रेयविक्रयः। परिवित्तितानुजेन जेष्ठस्य। परिवेदनम्। तस्य च कन्यादानम्। याजनंच। व्रात्यता। भृतकाध्यापनम्। भृताध्ययनादानम। सर्वाकरेष्वधिकारः। महायन्त्रप्रवर्त्तनम्। द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा। स्त्रीजीवनम्। अभिचारमूलकर्म्मसु प्रवित्तिः। आत्मार्थं क्रियारम्भः। अनाहिता-

गिनता। देवर्षिपितृऋणानामनपक्रिया। असच्छास्त्राभिगमनम्। नास्तिकता। कृतघ्नता। मद्यपस्त्रीनिषेवणम्। इत्युपपातकानि ॥ १—३४ ॥

उपपातकिनस्त्वेते कुर्य्युश्चान्द्रायणं नराः।
यराकञ्च तथा कुर्य्युर्यजेयुर्गोमखेन वा ॥ ३५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः।

ब्राह्मणस्य रुजाकरणम्। अग्नेयमद्ययोर्ग्रहणम्। जैह्मम्। पशुषु मैथुनाचरणम्। पुंसि च। इति जातिभ्रंशकराणि ॥ १—६ ॥

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया।
कुर्य्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः।

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ॥ १
सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम्।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ॥ १

अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।

शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्तपनेन वा ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानांच घातनम् । कृमिकीटानांच । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलावहानि ॥ १—४

मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णम् ॥ १

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।

प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तामिस्रम् । अन्धतामिस्रम् । रौरवम् । महारौरवम् । कालसूत्रम् । महानरकम् । सञ्जीवनम् । अवीचिः । तपनम् । सम्प्रतापनम् । सङ्घातकम् । काकोलम् । कण्डुलम् । कुड्मलम् । पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुः । ऋजीषम् । विपरिवर्त्तनम् । कण्टकशाल्मलिः । दीपनदी । असिपत्रवनम् । क्षारकर्दमिति । एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता अतिपातकिनः पर्य्यायेण कल्पं पच्यन्ते । महापातकिनो मन्वन्तरम् । अनुपातकिनश्च । उपपातकिनश्चतुर्युगम् । कृतसङ्करीकरणाश्च । कृतापात्रीकरणाश्च । कृतमलिनीकरणाश्च । प्रकीर्णकपातकिनश्च षड्वर्षयुगान् ॥ १—१२

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।
याम्यं पन्थानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम् ॥ १३
यमस्य पुरुषैर्घोरैः क्षयमाणा यतस्ततः ।
सुकृच्छ्रेणानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा ॥ १४
श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः ।
अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा ॥ १५
अग्निना दह्यमानाश्च तप्यमानाश्च कण्टकैः ।
क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च क्षणात् ॥ १६
क्षुधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा ।
पूयशोणितगन्धेन मूर्च्छमाना पदे पदे ॥ १७

16052

परान्नपानं लिप्सन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः।
काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः॥ ३८
क्वचित् क्वाथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते मुषलैः क्वचित्।
आयसीषु च वध्यन्ते शिलासु च तथा क्वचित्॥ ३९
क्वचिद्दान्तमथाश्नन्ति क्वचित् पूयमसृक् क्वचित्।
क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम्॥ ४०
अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित्।
कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः॥ ४१
क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वामेध्यमध्यगः।
परस्परमथाश्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः॥ ४२
क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित्।
क्वचित् क्षिप्यन्ति वाणौघैरुत्क्षत्यन्ते तथा क्वचित्॥ ४३
कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगवेष्टिताः।
पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः क्षयमाणाश्च जानुभिः॥ ४४
भग्नष्ठशिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः।
कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाचमैः॥ ४५
एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः।
तिर्यग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च॥ ४६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्यग्योनयो भवन्ति । अतिपातकिनां पर्य्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः । महापातकिनांच कृमियोनयः । उपपातकिनां पक्षियोनयः । उपपातकिनां जलजयोनयः । कृतजातिभ्रंशकराणां जलचरयोनयः । कृतसंङ्करीकरणकर्म्मणां खगयोनयः । कृतापात्रीकरणकर्म्मणां पशुयोनयः । कृतमलिनीकरणकर्म्माणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः । प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा हिंस्राः क्रव्यादा भवन्ति । अभोज्यान्नाभक्ष्याशी कृमिः । श्येनः श्येनः । प्रकटवर्म्मापहारी विलेशयः । आखुर्धान्यहारी । हंसः कांस्यापहारी । जलं कृत्वाभिप्लवः । मधु दंशः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलं । मांसं गृध्रः । वसां मद्गुः । तैलं तैलपायिकः । लवणं वीचिवाक् । दधि बलाका । कोशेयं कृत्वा भवति तित्तिरिः । क्षौमं दर्दुरः । कार्पास तान्तवं क्रौञ्चः । गोधा गाम् । वाग्गुदोगुड़म् । कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्हीं । कृतान्नं श्वावित् । अकृतान्नं शलकः । अग्निं बकः । गृहकार्य्युपस्करम् । रक्तवासांसि जवञ्जीवकः । गृजं कूर्म्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं पुष्पं वा मर्कटः । क्रुच्चः स्त्रियम् । यानमुष्ट्रः । पशूनजः ॥१—४३

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलावरः ।
अवश्यं याति तिर्य्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥ ४४

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन कृत्वा दोषमवाप्नुयुः।
एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्वमुपयान्ति ताः॥ ४३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः।

अथ नरकानुभूतदुःखानां तिर्य्यक्प्रसूतीनां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति। कुष्ठ्यतिपातकी। ब्रह्महा यक्ष्मी। सुरापः श्यावदन्तकः। सुवर्णहारी कुनखः। गुरुतल्पगो दुश्चर्म्मा। पूतिनासः पिशुनः। पूतिवक्त्रः सूचकः। धान्यचौरोऽङ्गहीनः। मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः। अन्नापहारकः श्यामयावी। वागपहारको मूकः। वस्त्रापहारकः श्वित्री। अश्वापहारकः पङ्गुः। देवब्राह्मणाक्रोशको मूकः। लोलजिह्वो गरदः। उन्मत्तोऽग्निदः। गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारी। नोग्नस्वभः। दीपापहारकश्च। काणश्च दीपनिर्वापकः। मधुचामरसीसकविक्रयीः रजकः। एकशफविक्रयी खगव्याधः। कुण्डाशी भगार्त्तः। घाण्टिकः स्तेनः। वार्द्धूषिको भ्रामरी। मिष्टाश्येकाकी वातगुल्मी। समयभेत्ता खल्वाटः। क्षीणपक्वकर्णी। परदत्तिघ्नो दरिद्रः। परपीड़ाकरी दीर्घरोगी॥ १—३१॥

एवं कर्म्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः।
रोगान्वितास्तथाभ्याश्च कुब्जखञ्जैकलोचनाः॥ ३२

वामना बधिरा मूका दुर्बलाश्च तथापरे।
तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ९३
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः।

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति। त्र्यहं नाश्नीयात्। प्रत्यहंच त्रिषवणं स्नानमाचरेत्। त्रिः प्रतिस्नानमपस्थ मज्जनम्। मग्नश्चिरवमर्षणं जपेत्। दिवास्थितस्तिष्ठेत्। रात्रावासीनः। कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं दद्यात्। इत्यघमर्षनम्। त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहमयाचितमश्नीयादेष प्राजापत्यः। त्र्यहमुष्णाः पिबेदपस्त्र्यहमुष्णं घृतं त्र्यहमुष्णं पयस्त्र्यहञ्च नाश्नीयादेष तप्तकृच्छ्रः। एष एव शीतैः शीतकृच्छ्रः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः। पयसा दिवसैकविंशतिव्रतपयम्। उदकसक्तूनां मासाभ्यवहारेणोदकृकृच्छ्रः। बिसाभ्यवहारेण मूलकृच्छ्रः। बिल्वाभ्यवहारेण श्रीफलकृच्छ्रः। पद्माच्चैवा।निराहारस्त्र्यहावशाहेन पराकः। गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकदिवसमश्नीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत् सान्तपनम्। गोमूत्रादिभिः प्रत्यहाभ्यस्तैर्महासान्तपनम्। त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम्। पिण्याकाचामतक्रोदकसक्तुनामुपवासान्तरितोऽभ्यवहारस्तुलापुरुषः। कुशपलाशोडुम्बरपद्मशङ्खपुष्पोवटब्रह्मसुवर्चलापत्रैः क्वथितस्नाभस प्रत्येकं पानेन पर्णकृच्छ्रः ॥ १—२१

कृच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत क्षतपावनः।
नित्यं त्रिषवणस्नायोऽधःशायी जितेन्द्रियः ॥ २४

स्त्रीशूद्रपतितानांच वर्ज्जयेच्चाभिभाषणम्।
पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः॥ १५

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः।

अथ चान्द्रायणम्। ग्रासानविकारानश्नीयात्। तांश्चकवाभिहृदौ क्रमेण वर्द्धयेद्धानौ ह्रसयेदमावास्यां नाश्नीयादेष चान्द्रायणो यवमध्यः। पिपीलिकामध्यो वा। यस्यामावास्या मध्ये भवति स पिपीलिका मध्यः। यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः। अष्टौग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्नीयात् स यतिचान्द्रायणः। सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः। यथा कथञ्चित् षष्ठीनां त्रिंशतीं मासेनाश्नीयात् स सामान्यचान्द्रायणः॥ १—६॥

व्रतमेतत् पुरा भूमि कृत्वा सप्तर्षयोऽमलाः।
प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च॥ १०

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४७॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः।

अथ कर्म्मभिरात्मकृतैर्मुक्तात्मानं मन्येतात्मार्थं प्रकृतियावकं श्रपयेत्। न ततोऽग्नौ जुहुयात्। न चात्र बलिकर्म्म।

अमृतं अप्यमाणं घृतञ्चाभिमन्त्रयेत्। अप्यमाणे रक्षां कुर्य्यात्। ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां ऋषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्निति दर्भान् वध्नाति। घृतञ्च तमश्नीयात् पात्रे निषिच्य। ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरः ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मनि जुहुयात्। अथाचान्तो नाभिमालभेत। स्नाताः प्रीता भवत यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः। ता अस्मभ्यमनमो वा अपक्षा अनागसः सन्तु देवीरस्मता ऋता वृध दृति। त्रिरात्रं मेधावी। षड्रात्रं पापकृत्। सप्तरात्रं पीत्वा महापातकिनामन्यतमः पुनाति। द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्हरति। मासं पीत्वा सर्वपापानि। गोनिहारमुक्तानां यवानामेकविंशतिरात्रञ्च ॥ १—१६ ॥

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः।
निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥ १७

घृतमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः।
सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किंचन दुष्कृतम् ॥ १८

वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम्।
अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नाशयध्वं यवा मम ॥ १९

श्वशूकरावलीढञ्च उच्छिष्टोपहतंच यत्।
मातापित्रोरशुश्रूषां पुनीध्वञ्च यवा मम ॥ २०

गणान्नं गणिकान्नंच शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम्।
चौरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वंच यवा मम ॥ २१

वालधूर्तमधर्म्मञ्च राजद्वार कृतंच यत्।
सुवर्णस्तैन्यमवात्यमयाज्यस्य च याजनम्।
ब्राह्मणानां परीवादं पुनीध्वं च यवा मम ॥ २२

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः।

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेवमर्च्चयेत्। पुष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैब्राह्मणतर्पणैश्च। व्रतमेतत् संवत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पूतो भवति। यावज्जीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमाप्नोति। उभयपक्षद्वादशीष्वेवं स्वर्गलोकं प्राप्नोति। यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति। एवमेव पंचदशीष्वपि ॥ १—७ ॥

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च।
योगभूतं परिचरं केशवं महदाप्नुयात् ॥ ८
दृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्रबृहस्पती।
पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥ ९
तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्त्तितम्।
तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥ १०

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनपंचाशोऽध्यायः। ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् । त्रिषवणं स्नायात् । स्वकर्म याचञ्चाणो ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् । तृणशायी च स्यात् । एतन्महाव्रतम् । ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसंवत्सरं कुर्य्यात् । योगस्थं क्षत्रियं वा । गुर्विणीं रजस्वलां वा । अग्निहोत्रां वा नारीम् । मित्रं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्य्यात् । पादोनं क्षत्रियवधे । अर्द्धं वैश्यवधे । तदर्द्धं शूद्रवधे । सर्वेषु शवशिरोध्वजी स्यात् । सर्वेषु जीवेषु क्षमी स्यात् । मासमेकं कृतवापनो गवानुगमनं कुर्य्यात् । आसीनास्वासीत । स्थितासु स्थितः स्यात् । अवसन्नां-श्चोद्धरेत् । भग्नेभ्यश्च रक्षेत् । तासां भीतादित्राणमकृत्वा नात्मनः कुर्य्यात् । गोमुत्रेण स्नायात् गोरसैश्च वर्त्तेत । एतद्गोव्रतं गोवधे कुर्य्यात् । गजं हत्वा पञ्च नीलान् वृषभान् दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायनमनडाहं खरवधे । मेषाजवधे च । सुवर्णकृष्णलमुष्ट्रवधे । स्नानं कृत्वा त्रिरात्र-मुपवसेत् । कृत्वा मूषकमार्ज्जारनकुलमण्डूकश्वभुजङ्ग-गराणामन्यतममुपोषितः क्षत्तराद्यं भोजयित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् गोधोलूककाकाक्षभक्षवधे त्रिरात्रमुपवसेत् । हंसबकबलाकमद्गुवानरश्येनभासचक्रवाकाणामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् । कृत्वा अभ्रीं काणायसीम् । षण्ढं हत्वा पलालभारकम् । वराहं हत्वा घृतकुम्भम् । तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुकं द्विहायनं वत्सम् । क्रौञ्चं

त्रिहायणम्। क्रव्यादस्गवधे पयस्विनीं गां दद्यात्। अक्रव्यादस्गवधे वत्सतरीम्। अनुक्तस्गवधे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। पक्षिवधे नक्ताशी स्यात्। कृष्णमाषकं वा दद्यात्। हत्वा जलचरमुपवसेत्॥ १—४५॥

अस्थन्वतान्तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे।
पूर्णे चानस्थनस्यान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत्॥ ४६
किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे।
अनस्थांचैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति॥ ४७
फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम्।
गुल्मवल्लीलतानांच पुष्पितानांच वीरुधाम्॥ ४८
अन्नाद्यजानां सत्त्वानां रसजानांच सर्वशः।
फलपुष्पोद्भवानांच घृतप्राशो विशोधनम्॥ ४९
स्वयंजातानामोषधीनां जातानांच स्वयं वने।
दृथालम्भे तु गच्छेन्नां दिनमेकं पयोव्रतः॥ ५०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचाशोऽध्यायः॥ ५०॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः।

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात्। मलानां मद्यानांच अन्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। लशुनपलाण्डुगृञ्जनैतन्निर्यासविड्वराहग्राम्यकुक्कुटवानरगोमांसभक्षणे च। सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कुर्य्यात्। वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्य्याव्रतानि पुनःसंस्कारकर्मणि वर्ज्जनीयानि। ग्रामकुक्कुटगोधाखड्गकूर्म्मवर्ज्जं

पंचनखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत्। गणगणिकास्तेन-गायनान्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत। तच्चकारं च मैकर्त्तंश्च। वार्द्धुषिकंकदर्य्यदीक्षितवडनिगड़ाभिशस्तषण्ढा-नांच। पुंश्चलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजि-नांच। अवीरास्त्रीसुवर्णकारसपद्मपतितानांच। पिशुनानृत-वादिक्षत्तधर्म्मात्मरसविक्रयिणांच। शैलूषतन्तुवायक्षतघ्न-रजकानांच। कर्म्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणशस्त्रविक्रयि-णांच। ध्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णेजकानांच। रज-स्वला सहोपपतिवेश्मनांच। भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्यासंसृष्टं पतत्रिणावलीढं शुनां संसृष्टं गवाघ्रातंच। कामतः पदा स्पृष्टमवक्षुतम्। मत्तक्रुद्धातुराणांच। नार्च्चितं वृथा-मांसंच। पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्ज्जं सर्व-मत्स्यमांसाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। सर्वजलजमांसाशने च। अपः सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीमृतं पयः पिबेत्। मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम्। सोमपः सुरापस्या-घ्रायास्य-गन्धमुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जपा घृतप्राशनो भवेत्। खरोष्ट्रनाक्रमांसाशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। प्राश्यान्नातं सूनास्थं शुष्कमांसञ्च। क्रव्यादखगपक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम। कलविङ्कप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहशुकसारिका-बकबलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। एक-शफोभयदन्ताशने च। तित्तिरिकपिञ्जलालावकवर्त्तिका-मयूरवर्ज्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम्। कीटाशने दिन-मेकं ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्। शुनां मांसाशने च। कृकलास-कावकाशने सान्तपनम्। यवगोधूमपयोविकारं सेक्षाञ्च

शुक्तं खाण्डवंच वर्जयित्वा पर्य्युषितं तत्प्राश्नीयवेत्। वस्त्रनामेध्यप्रभवाल्लोहितांश्च हत्वनिर्यासान्। शालुकदध्याक्षसरसंधानपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवींषि च। गोजाग्रहिणीवर्जं सर्वपयांसि च। अनिर्दशाहानि तान्यपि। स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरंच। अमेध्यभुजश्च। दधिवर्जं कैवलानि च शुक्तानि। ब्रह्मचर्य्याश्रमी श्राद्धभोजने प्राजापत्यम्। दिनमेकञ्चोदके वसेत्। मधुमांसाशने प्राजापत्यम्। विड़ालकाञ्जनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्। श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिबेत्। पंचनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम्। आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशने पंचरात्रम्। राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम्। ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम्। राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पंचरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम्। वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च। चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत्। सिद्धं भुक्त्वा पराकः॥ १—५८॥

असंस्कृतान् पशून् मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन।
मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छास्त्रतं विधिमास्थितः॥ ५९
यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम्।
वृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम्॥ ६०
यज्ञाय पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा।
यज्ञोहिभूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥ ६१
न ताहशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः।
यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः॥ ६२

ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्य्यञ्च पक्षिणस्तथा।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्सिता पुनः॥ ६३
मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्म्मणि।
अत्रैव पशवो हिंसा नान्यत्रेति कथंचन॥ ६४
यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः।
आत्मानंच पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम्॥ ६५
गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत्॥ ६६
या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे।
अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ॥ ६७
योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते॥ ६८
यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति।
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते॥ ६९
यद्ध्यायति यत् कुरुते धृतिं बध्नाति यत्र च।
तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किंचन॥ ७०
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित्।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत्॥ ७१
समुत्पत्तिंच मांसस्य बधबन्धौ च देहिनाम्।
प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात्॥ ७२
न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत्।
स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते॥ ७३
अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी।
संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः॥ ७४

स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति।
अनभ्यर्च्य पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ ६५
वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः।
मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥ ७६
फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानांच भोजनैः।
न तत् फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ७७
मां स भक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाम्यहम्।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७८
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपंचाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः।

सुवर्णस्तेयकृद्ब्रह्मे कर्मोक्तानि मुषलमर्पयेत्। वधात् त्यागाद्वा प्रयतो भवति। सहस्रव्रतं द्वादशाब्दानि वा कुर्य्यात्। निक्षेपापहारी च। धान्यधनापहारी च क्षुद्रजन्तुमद्यम्। मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम्। द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम्। भोज्यभोज्यपानशय्यासनपुष्पमूलफलानां पंचगव्यपानम्। तृणकाष्ठद्रुमशुष्कान्नगुडवल्लचर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत्। मणिमुक्ताप्रवालताम्ररजतायःकांस्यानां द्वादशाहं कणानश्नीयात्। कार्पासकीटजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रमुपवसेत्। पक्षिगन्धौषधिरज्जुवैदलानामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥ १—१३ ॥

दत्त्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः।
प्रायश्चित्तं ततः कुर्य्यात् कल्मषापनुत्तये ॥ १४

यद्यत् परेभ्य आदद्यात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः।
तेन तेन विहीनः स्यादृणवत्त्वमभिजायते ॥ १५
जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ १६
प्राणिहिंसापरो यद्वत् धनहिंसापरस्तथा।
महादुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्त्वधीः ॥ ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विपंचाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः।

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाब्दं चीरवासा वने प्राजापत्यं कुर्यात्। परदारगमने च। गोव्रतं गोगमने च। पुंस्ययोनावाक्राशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः स्नानमाचरेत्। चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात्। अज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात्। पशुवेश्यागमने प्राजापत्यम्। सकृदुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं कुर्यात् ॥ १—८ ॥

यत्क्रोत्येकरात्रेण दासीसेवनाद्द्विजः।
तद्वैश्यभुग्जपन् नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपंचाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपंचाशोऽध्यायः ।

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्य्यात् । व्रतं चनखात् कूपादत्यन्तोपहताच्चोदकं पीत्वा ब्राह्मणस्त्रिरात्रमुपवसेत् । द्व्यहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः । शूद्रो नक्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पंचगव्यं पिबेयुः ॥ १—६ ॥

पंचगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत् ।
उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ॥ ७

पर्वानारोग्यवर्ज्जं व्रतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् । कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् । अनुदकमूत्रपुरीषकरणे सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्य्याभ्युदितनिर्मुक्तः सचैलस्नातः सावित्राष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वशृगालविड्वराहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दृष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोड़श प्राणायामान् कुर्य्यात् । वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणस्नाय्यधःशायी संवत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तेत । समुत्कर्षापते गुरोश्चालीकनिर्बन्धे तदात्वेपणे च मासं पयसा वर्त्तेत । नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैते संवत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्य्यात् । प्राणिभूपुष्पसोमविक्रयी तप्तकृच्छ्रं कुर्य्यात् । आर्द्रयोषदिगन्यपुष्पफलमूलचर्मवेत्रवैदलतृणकूपकालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याकतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । क्षौद्रौषजतुमधूच्छिष्टशङ्खत्रपुशुक्तिसीसलवणक्षीरोदुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रायणं

कुर्य्यात्। रक्तवस्त्ररक्तरत्नगन्धगुड़मधुरसोर्णाविक्रयी त्रिरात्रमुपवसेत्। मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात्। तंच भूयश्चोपनयेत्। उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा नग्नः स्नात्वा सुप्त्वा भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्य्यात्॥ १—२३॥

जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः।
मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्॥ २४
अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म्म च।
अभिचारमहीनंच त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति॥ २५
येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि।
तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत्॥ २६
प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्म्मस्थास्तु ये द्विजाः।
ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत्॥ २७
यद्गर्हितेनार्ज्जयन्ति कर्म्मणा ब्राह्मणा धनम्।
तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसा तथा॥ २८
वेदोदितानां नित्यानां कर्म्मणां समतिक्रमे।
स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम्॥ २९
अवगूर्य्यचरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्॥ ३०
एनस्विभिरनिर्द्दिष्टैर्नार्थां कांचित् समाचरेत्।
कृतनिर्णेजनांश्चैतान् जुगुप्सेत धर्म्मवित्॥ ३१
बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्म्मतः।
शरणागतहन्तॄंश्च स्त्रीहन्तॄंश्च न संवसेत्॥ ३२
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोड़शः।
प्रायश्चित्तार्हमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च॥ ३३

अनुक्तनिष्कृतीनांच पापानामपनुत्तये।
शक्तिंचावेक्ष्य पापंच प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ ३४
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपंचाशोऽध्यायः॥ ५४॥

पंचपंचाशोऽध्यायः।

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति। सवन्तीमासाद्य स्नातः प्रत्यहं षोड़श प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी मासेन ब्रह्महा पूतो भवति। कार्ष्णोऽन्ते पयस्विनीं गां दद्यात्। व्रतेनाघमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति। गायत्री-दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत्। त्रिरात्रोपोषितः पुरुष सूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः॥ १—६॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम्॥ ७
प्राणायामं द्विजः कुर्य्यात् सर्वपापापनुत्तये।
दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु॥ ८
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
त्रिपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ ९
अकारंचाप्युकारंच मकारंच प्रजापतिः।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीति च॥ १०
त्रिभ्य एव च वेदेभ्यः पाद पादमदूदुहत्।
तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः॥ ११
एतदक्षरमेतांच जपन् व्याहृतिपूर्विकाम्।
सन्ध्ययोर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते॥ १२

सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिकं द्विजः।
महतोऽप्येनसो मासात् त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥ १३
एतत्त्रयविसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया।
विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ १४
ओङ्कारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ १५
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ १६
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः।
सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥ १७
क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः।
अक्षरं त्वक्षयं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥ १८
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः।
उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः।
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २०
जप्येनैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचपंचाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः।

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति। येषां जपैश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः प्रयन्ते। अघमर्षणम्। देवकृतम्। शुद्धवत्यः। तरत्समन्दीयम्। कुष्माण्डाः। पावमान्यः। दुर्गासावित्री। अतिषङ्गाः। पदस्तोमाः। सामानि व्याहृतयः। भारुण्डानि। चन्द्रसाम्। पुरुषव्रते सामनी। आवलिङ्गम्। वार्हस्पत्यम्। गोसूक्तम्। आश्वसूक्तम्। सामनी चन्द्रसूक्ते च। शतरुद्रियम्। अथर्वशिरः। त्रिसुपर्णम्। महाव्रतम्। नारायणीम्। पुरुषसूक्तं च।१—२६॥

व्रीव्याज्यदोहानि रथन्तरं च
अग्निव्रतं वामदेव्यं बृहच्च।
एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून्
जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत्॥ २७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पंचाशोऽध्यायः॥ ५६॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः।

अथ त्याज्याः। व्रात्याः। पतिताः। त्रिपुरुषं मातृतः पितृतश्चाशुद्धाः। सर्व एवाभोज्यान्नाश्चाप्रतिग्राह्याः। अप्रतिग्राह्येभ्यश्च प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत्। प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः प्रणश्यति। द्रव्याणां वाविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं कुर्यात् स दात्रा सह निमज्जति। प्रतिग्रह-

समर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दाक्षलोकमाप्नोति।
एधोदकमूलफलौभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाकां-
श्चाभ्युद्यतान् न निर्णुदेत् ॥ १—१० ॥

आहूयाभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुचोदिताम्।
ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्मणः ॥ ११
नाश्नन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पंच च।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ १२
गुरून् भृत्यानुज्झितैरर्चयन् पितृदेवताः।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥ १३
एतेष्वपि च कार्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे।
नादद्यात् कुलटापण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ १४
गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन्।
आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥ १५
आर्द्धिकः कुलमित्रं च दासगोपालनापितः।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ १६
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः।

अथ गृहाश्रमिणां स्नविधोऽर्थो भवति। शुक्लः शबलोऽसितश्च। शुक्लेनार्थेन यदैहिकं करोति तद्देवत्वमाप्नोति। यच्छबलेन तन्मानुषम्। यत् कृष्णेन तत् तिर्यक्त्वम्। स्वतः पार्जितं सर्वं सर्वेषां शुक्लम्। अनन्तरवृत्त्युपात्तं शबलम्। अन्तरितवृत्त्युपात्तं च कृष्णम् ॥ १—८ ॥

क्रमागतं पैतृदायः प्राप्तं च सह भार्य्यया।
अविभेषेण सर्वेषां धनं शुल्कं प्रकीर्त्तितम् ॥ ९
उत्कोचशुल्कसम्प्राप्तमविक्रेयस्य विक्रयैः।
कृतोपकारादाप्तं च बलं समुदाहृतम् ॥ १०
पार्श्विकद्यूतचौर्य्याप्तप्रतिरूपकसाहसैः।
व्याजेनोपार्जितं यच्च तत् क्षणं समुदाहृतम् ॥ ११
यथाविधेन द्रव्येण यत्किंचित् कुरुते नरः।
तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥ १२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः।

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्य्यात्। सायं प्रातश्चाग्निहोत्रम्। देवताभ्यो जुहुयात्। चन्द्रार्कसन्निकर्ष-विप्रकर्षयोर्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत। प्रत्ययनं पशुना। शरद्ग्रीष्मयोश्चायनेन। व्रीहियवयोर्वा पाके। त्रैवार्षिकाण्यधिकानि। प्रत्यब्दं सोमेन। वित्ताभावे दृष्ट्या वैखानस्या। शूद्रान्नं यागे परिहरेत्। यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं सकलमेव वितरेत्। सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात्। भिक्षांच भिक्षवे दद्यात्। अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति। भिक्षाभावे तन्नाम्नं गवां दद्यात्। वह्नौ वा प्रक्षिपेत्। भुक्तोज्झिते विद्यमाने न भिक्षुकः प्रत्याचक्षीत। कण्डनी पेषणी चुल्ली कुम्भ उपस्कर इति पंचसूना गृहस्थस्य। तन्निष्कृत्यर्थं च ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्य्यात्। स्वाध्यायो

ब्रह्मयज्ञः। होमो दैवः। बलिभौतः। पिण्डतर्पणं पित्र्यः। नृयज्ञश्चातिथिपूजनम् ॥ १—२५ ॥

देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनस्तथा।
न निर्वपति पंचानामुच्छ्वसन् न स जीवति ॥ २६
ब्रह्मचारी यतिर्भिक्षुर्जीवन्त्येते गृहाश्रमात्।
तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥ २७
गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः।
ददाति च गृहश्चास्तु तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी ॥ २८
ऋषयः पितरो देवाः भूतान्यतिथयस्तथा।
आशासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ २९
त्रिवर्गसेवां सततामदानं, सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनंच।
स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणंच, कृत्वा गृही याम्यपदं प्रयाति।
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः।

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्य्यात्। दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च। नाप्रच्छादितायां भूमौ। न फालकृष्टायाम्। न छायायाम्। नचोषरे। न शाद्वले। न ससत्त्वे। न गर्त्ते। न वल्मीके। न पथि। न रथ्यायाम्। न पराशुचौ। नोद्याने। नोद्यानोदकसमीपयो। नाङ्गारे। न भस्मनि। न गोमये। न गोव्रजे। नाकाशे। नोदके। न प्रत्यनिलानलेन्दुसूर्य्यगुरुब्राह्मणानांच। नैवावगुण्ठितशिराः। लोष्टेष्टकाभिः

परिघ्रज्य गुदं गृहीतगिश्चस्योत्थायाद्भिर्मृद्भिश्चोद्धृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात् ॥ १—२४ ॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश।
उभयोः सप्त दातव्या ह्यस्तिस्रस्तु पादयोः ॥ २५
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
त्रिगुणंच वनस्थानां यतीनांच चतुर्गुणम् ॥ २६
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः।

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात्। नैवश्ने श्मान्तकारिष्टविभीतकधवधन्वनजम्। न च बन्धुकनिर्गुण्डीः शिग्रुतिल्वतिन्दुकजम्। न च कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगुग्गुलुजम्। न पारिभद्रकाम्लिकामोचकाम्ललीशणजम्। न मधुरम्। नास्रम्। नोर्द्धशुष्कम्। न शुषिरम्। न पूतिगन्धि। न पिच्छिलम्। न दक्षिणापराभिमुखः। अद्याच्चोदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा। वटासनार्कखदिरकरञ्जबदरसर्ज्जनिम्बारिमेदापामार्गमालतीककुभबिल्वानामन्यतमम्। कषायं तिक्तं कटुकंच ॥ १—१५ ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशाङ्गुलम्।
प्रातर्भुत्वा च यतवागभक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ १६
प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः।
अमावास्यां न चाश्नीयाद्दन्तकाष्ठं कदाचन ॥ १७
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम तीर्थम् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यग्रे दैवम् । तर्जनीमूले पित्र्यम् । अनन्युष्णाभिरफेनिलाभिर्नशूद्रैकरावर्जिताभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखस्त्वोदङ्मुखो वा तन्मनाः सुमनास्त्रिराचामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिराचामेत् । द्विः प्रमृज्यात् । खान्यद्भिर्मूर्धानं हृदयं स्पृशेत् ॥ १—८ ॥

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्ख्यं द्विजातयः ।
शुध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत् स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रपद्येत । नाधार्मिकैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नातिप्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सन्ध्ययोः । न मध्याह्ने । न सन्निहितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्यालव्याधितात्तैर्वाहनैः । न क्षीणाङ्गैः । न दीनैः । न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदके वाहनानामादक्त्वाऽनः क्षुत्तृष्णापनोदने न कुर्य्यात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् । न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयम् । न द्रुमम् । न पशूनां

वन्धनागारम्। न केशयुक्तकपालास्थिभस्माङ्गारान्। न कार्पासास्थि। चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्य्यात्। देवतार्चाश्च। प्रशस्तांश्च वनस्पतीन्। अग्निब्राह्मणगुणिकापूर्णकुम्भादर्श-च्छत्रध्वजपताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च। तालवृन्त-चामराञ्च-गजाजगोदधिक्षीर-मधुसिद्धार्थकांश्च। वीणा-चन्दनायुधार्द्रगोमय पुष्प-शाक्र-गोरोचना दूर्वाप्ररोहांश्च। उष्णीषालङ्कार-मणि-कनक-रजत-वस्त्रासन-यानाभिषांश्च। भृङ्गारोद्धृतोर्वरारज्जुबद्धैकपशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयाया-दिति। अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तेत। वान्तविरिक्त मुण्डितमलिन-वसनजटिलवामनांश्च॥ काषायिव्रजित-मलिनांश्च। तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतृणपलाशभस्माङ्गरांश्च। लवणक्षीवासवनपुंसककार्पासरज्जुनिगडमुक्तकेशांश्च। वीणा-चन्दनार्द्राक्षौणीपालङ्करणकुमारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्द-येदिति। देवब्राह्मणगुरुबभ्रुदीक्षितानां छायां नाक्रामेत्। निष्ठ्यूतवान्तरुधिरविण्मूत्रस्नानोदकानि च। न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत्। प्रवर्षति न धावेत्। न वृथा नदीं तरेत्। न देवताभ्य पितृभ्यश्चोदकमप्रदाय। न बाहुभ्याम्। न भिन्नया नावा। नक्रच्छ (कूल) मधितिष्ठेत्। त कूपमवलो-कयेत्। न लङ्घयेत्॥ १—५०॥

वृद्धभारिवृषस्नात स्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्।
पत्या देयो वृषस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः॥ ६२॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः॥ ६३॥

चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ।

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत्। आचरेत् पञ्चपिण्ड-मृत्यापस्तथापदि। नाजीर्णे। न चातुरः। न नग्नः। न रात्रौ। राहुदर्शनवर्जम्। न सन्ध्ययोः। प्रातः-स्नाय-रुणकिरणग्रस्तां प्राचीमवलोक्य स्नायात्। स्नातः शिरो नावधूनेत्। नाङ्गेभ्यस्तोयमुद्वरेत्। न तैलवत् संस्पृशेत्। नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं वसनं बिभृयात्। स्नातः क्षौणीषो धौतवाससौ बिभृयात्। न म्लेच्छान्त्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुर्यात्। स्नायात् प्रस्रवण-देवखातसरोवरेषु। उद्धृतादभूमिष्ठमूदकं पुण्यं, स्यावरात् प्रस्रवत्, तस्मादपि साधुपरिगृहीतं, सर्वत एव नाग्नम्। स्नातोयैः क्षतमलापकर्षोऽप्सु निमज्जापोहिष्ठेति तिसृभिरिरण्यवर्णा इति चतसृभिरिदमापः प्रवहत इति च तीर्थमभिमन्त्रयेत्। ततोऽप्सु निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत्। तद्विष्णोः परमं पदमिति वा। द्रुपदां सावित्रीं वा। युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा। पुरुषसूक्तं वा। स्नातस्यार्द्रवासा देवपितृतर्पणमथः स्थ एव कुर्यात्। परिवर्त्तितवासास्त्वेत् तीर्थमुक्तीर्य। अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानशाटीं न पीड़येत्। कृत्वाचम्य विधि-वदुपस्पृशेत्। पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात्। उदकाञ्जलिं पश्चात्। आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्यात्। तदनन्तरं पित्र्येण पितृणाम्। तत्रादौ स्व-श्यानां तर्पणं कुर्यात्। ततः सम्बन्धिबान्धवानाम्। ततः

सुहृदाम्। एवं नित्यस्नायी स्यात्। स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत्। विशेषतः सावित्रीन्त्वक्षरं जपेत्। पुरुषसूक्तञ्च। नैताभ्यामधिकमस्ति॥ १—३९॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि।
पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते॥ ४०
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम्।
अस्नातेनाभिषिक्तस्य नश्यन्त इति धारणा॥ ४१
याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति।
नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः॥ ४२
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःषष्ठितमोऽध्यायः॥ ६४

पंचषष्ठितमोऽध्यायः।

अथातः सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवतार्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्चयेत्। अग्निनोः प्राणस्तौत इति जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्य्यात्। आपोऽहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत्। हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः पाद्यम्। शन्न आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम्। इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम्। रथे कक्षेषु इषभराजा इत्यनुलेपनालङ्कारौ। युवा सुवासा इति वासः। पुण्यावतीरिति पुष्पम्। धूरसि धूपमिति धूपम्। तेजोऽसि शुक्रमिति दीपम्। दधिक्राव् इति मधुपर्कः। हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम्॥ १—१२॥

चामरं व्यजनं मात्रं छत्रं पानासने तथा।
सावित्रेणैव तत् सर्वं देवाय विनिवेदयेत्॥ १४
एवमभ्यर्च्च चाजपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः।
तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेच्छाश्वतं पदम्॥ १५
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः॥ ६५॥

षट्षष्ठितमोऽध्यायः।

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपिटकं कुर्य्यात्। चन्दन-अगमदागुरुदारुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्ज्जमनुलेपनं न दद्यात्। न वासो नीलीरक्तम्। न भणिशुक्लयोः प्रतिरूप-मलङ्करणम्। नोग्रगन्धि। नागन्धि। न कण्टकिजम्। कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात्। रक्तमपि कुङ्कुमं जलजंच दद्यात्। न धूपार्थं जीवजातम्। न घृततैलं विना किंचन दीपार्थं। नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं। न भक्ष्ये अध्यजाम-हिषीक्षीरे। पंचनखमत्स्यवराहमांसानि च॥ १—१४॥
प्रयतश्च शुचिर्भूत्वा सर्वमेव निवेदयेत्।
तन्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्ज्जितः॥ १५
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्ठितमोऽध्यायः॥ ६६॥

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः।

अथाग्निं परिस्तृत्य पर्य्युक्ष्य परिस्तीर्य्य परिषिच्य सर्वतः पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात्। वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्नाया-

निरुद्धाय पुरुषाय सत्वायाच्युताय वासुदेवाय। अथाग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां,विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये, स्विष्टकृते च। ततोऽन्न पिण्डं बलिमुपहरेत्। भक्ष्योपभक्ष्याभ्याम्। अमितः पूर्वेणाग्नेः। अम्बानामासीतिदुलानामासीति नितम्बीनामासीति चुपुणिकानामासीति सर्वासाम्। नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकाली ति स्वस्त्यभिप्रदक्षिणम्। स्थूणायां भ्रुवायां स्त्रियै। स्थिरस्त्रियै वनस्पतिभ्यश्च। धर्म्मायधर्म्मयोर्द्वारे सत्यवे च। उदधामे वरुणाय। विषाव इत्यलुखले। मरुतः इति दृषदि। उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च। इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इति पूर्वार्द्धे। यमाय यमपुरुषेभ्य इति दक्षिणार्द्धे। वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इति पश्चार्द्धे। सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तरार्द्धे। ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये। ऊर्द्धमाकाशाय। दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इति स्थण्डिले। नक्तंचरेभ्य इति नक्तम्। ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्राभ्याञ्च पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात्। पिण्डानांचानुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि दद्यात्। उदककलसमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत्। स्वकाकस्वपचानां भुवि निर्वपेत्। भिक्षांच दद्यात्। अतिथिपूजने च परं फलमधितिष्ठेत्। सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्च्चयेत्। अनाग्नितमतिथिं गृहे न वासयेत्। यथा वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्त्ता तथा गृहस्थस्यातिथिः। तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति॥ १—१२॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते।
तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति ॥ ३३
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः।
अनित्या हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ३४
नैकाग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा।
उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्य्या यत्राग्नयोऽपि वा ॥ ३५
यदि त्वतिथिधर्म्मेण क्षत्रियो गृहमागतः।
भुक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमपि भोजयेत् ॥ ३६
वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्म्मिणौ।
भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥ ३७
इतरानपि सख्यादीन् सम्प्रीत्या गृहमागतान्।
प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्य्यया ॥ ३८
सुवासिनीं कुमारींच रोगिणीं गर्भिणीं तथा।
अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥ ३९
अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः।
स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥ ४०
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्वेषु चैव हि।
भुञ्जीयातां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥ ४१
देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्यांश्च देवताः।
पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ४२
अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात्।
यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥ ४३
स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा दया।
न चाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात् ॥ ४४

सायंप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदके।
अन्नञ्चैव यथाशक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम्॥ ४५
प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम्।
प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम्॥ ४६
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥

अष्टिषष्ठितमोऽध्यायः।

चन्द्रार्कोपरागे नाश्नीयात्। स्नात्वा मुक्तयोरश्नीयात्। असुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽह्नि। न गोब्राह्मणोपरागेऽश्नीयात्। न राज्यव्यसने। प्रवसिताग्निहोत्री यदाग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्नीयात्। यदा कृतं मन्येत वैश्वदेवमपि। पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व। नाश्नीयाज्जीर्णे। नार्धरात्रे। न मध्याह्ने। न सन्ध्ययोः। नार्द्रवासाः। नैकवासाः। न नग्नः। न जलस्थः। नोत्कुटकः। न भिन्नासनगतः। न च शयनगतः। न भिन्नभाजने। नोत्सङ्गे। न भुवि। न पाणौ। लवणञ्च यत्र दद्यात् तन्नाश्नीयात्। न बालकान् निर्भर्त्सयेत्। नैको मिष्टम्। नोद्धृतस्नेहम्। न दिवा धानाः। न रात्रौ तिलसंयुक्तम्। न दधि सक्तून्। न कोविदारबदरपिप्पलशाणशाकम्। नादत्त्वा। नाहुत्वा। नानार्द्रपादः। नानार्द्रकरमुखश्च। नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात्। न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत। न मूर्द्धानं स्पृशेत्। न ब्रह्म कीर्त्तयेत्। प्राङ्मुखोऽश्नीयात्। दक्षिणामुखो वा। अभि-

पूज्यान्नम्। सुमनाः सम्यगुलिप्तः। न निःशेषकृत् स्यात्।
अन्यत्र दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुफलमोदकेभ्यः॥ १—४५।
नाश्नीयाद्भार्य्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोत्थितः।
बन्धूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा॥ ४६
शून्यागारे वङ्गिगृहे देवागारे कथञ्चन।
पिबेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत्॥ ४७
न तृतीयमथाश्नीयान्न चापथ्यं कथञ्चन।
नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः॥ ४८
न भावदुष्टमश्नीयान्न भाण्डे भावदूषिते।
प्रयातः प्रौढ़पादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम्॥ ४९
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे ऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः।

नाष्टमीचतुर्दशीपंचदशीषु स्त्रियमुपेयात्। न श्राद्धं भुक्त्वा। न श्राद्धं दत्त्वा। नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे। (न स्नात्वा न हुत्वा।) न व्रती। (नोपोष्य भुक्त्वा वा।) न दीक्षितः। न देवायतनश्मशानशून्यालयेषु। न वृक्षमूलेषु। न दिवा। न सन्ध्ययोः। न मलिनाम्। न मलिनः। नाभ्यक्ताम्। नाभ्यक्तः। न रोगार्त्ताम्। न रोगार्त्तः॥१—१६॥
न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोऽधिकाम्।
नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः॥ १७॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।७०

नार्द्रपादः स्वप्यात् । नोत्तरापरशिराः । न नग्नः । नार्द्रबंधे । नाक्षाग्रे । न पलाग्रशयने । न पंचदारुकृते । न गजभग्नकृते । न विद्युद्दग्धकृते । न भिन्ने । नाग्निदुष्टे । न घटासिकटुमजे । न श्मशानशून्यालयदेवतायतनेषु । न चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगोगुरुहुताशनसुराणामुपरि ॥ १—१६ ॥

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्ययोर्न न भस्मनि ।
देशे न चाशुचौ नार्द्रो न च पर्वतमस्तके ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ न कंचन नावमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गान् मूर्खान् धनहीनानवहसेत् । न हीनान् सेवेत । स्वाध्यायविरोधि कर्म नाचरेत् । वयोऽनुरूपं वेषं कुर्यात् श्रुतस्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोद्धतः । नित्यं शास्त्रात्ववेक्षी स्यात् । सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात् । न नास्तीत्यभिभाषेत । न निर्गन्धोग्रगन्धि रक्तं च माल्यं बिभृयात् । बिभृयाज्जलजं रक्तमपि । यष्टिं च वैणवीम् । कमण्डलुं च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्मे च कुण्डले । नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत । नास्तं यान्तम् । न वाससा तिरोहितम् । न चादर्शजलमध्यगतम् । न कबन्धे । न द्रुतस्य

शुरीर्मुखम्। न तैलोदकयोः स्वच्छायाम्। न मलवत्यादर्शे। न पत्नीं भोजनसमये। न स्त्रियं नग्नाम्। न कदन् मेहमानम्। न चालानभ्रष्टकुञ्जरम्। न च विषमस्थो दृषादियुद्धम्। नोन्मत्तम्। न मत्तम्। नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत्। नाष्टक्। न विषम्। नाप्स्वपि। नाग्निं लङ्घयेत्। न पादौ प्रतापयेत्। कुर्यैस्तेषु वा परिस्रव्यात्। न कांस्यभाजने चार्पयेत्। न पादं पादेन। न भुवमालिखेत्। न लोष्टमर्दी स्यात्। न तृणच्छेदी स्यात्। न दन्तैर्नखलोमानि च्छिन्द्यात्। द्यूतं वर्जयेत्। बालातपसेवां च। वस्त्रोपानद्माल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत्। न शूद्राय मतिं दद्यात्। नोच्छिष्टहविषी। न तिलान्। न चान्योपदिष्टधर्मम्। न व्रतम्। न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर उदरं च कण्डूयेत्। न दधिसुमनसी प्रत्याचक्षीत। नात्मनः स्रजमपकर्षयेत्। सुप्तं न प्रबोधयेत्। नोदक्यामभिभाषेत। न स्त्रेच्छान्त्यजान्। अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ दक्षिणं पाणिमुद्धरेत्। न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत। न पिबन्तं वत्सकम्। नोद्वहतान् प्रहर्षयेत्। न शूद्रराज्ये निवसेत्। नाधार्मिकजनाकीर्णे। न संवसेद्वैद्यहीने। नोपसृष्टे। न चिरं पर्वते। न वृथाचेष्टां कुर्यात्। न वृत्यगीते। नास्फोटनकार्यम्। नाश्लीलं कीर्त्तयेत्। नानृतम्। नाप्रियम्। न कंचिन्मर्माणि स्पृशेत्। नात्मानमवजानीयादीर्घमायुर्जिजीविषुः। चिरं सन्ध्योपासनं कुर्यात्। न सर्वशस्त्रैः क्रीडेत्। अनिमन्त्रितः खानि न स्पृशेत्। परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्। शास्यं शासनार्थं ताडयेत्। देवब्राह्मणशास्त्र-

महात्मनां परीवादं परिहरेत्। धर्मविरुद्धौ चार्थकामौ। लोकविद्विष्टं च धर्ममपि। पर्वसु शान्तिहोमं कुर्यात्। न तृणमपि छिन्द्यात्। अलङ्कृतश्च तिष्ठेत्। एवमाचारसेवी स्यात्॥ १—८९॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् साधुभिश्च निषेवितम्।
तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः॥ ९०
आचाराल्लभते चायुराचारादीप्सितां गतिम्।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचाराद्धन्यलक्षणम्॥ ९१
सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति॥ ९२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः।

दमयमेन तिष्ठेत्। दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्त्तितः। दान्तस्यायं लोकः परश्च। नादान्तस्य क्रिया काचित् सिद्ध्यति॥ १—४॥

दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः।
दमेन सर्वमाप्नोति यत् किंचिन्मनसेच्छति॥ ५

दशाश्वयुक्तेन रथेन याति
मनोवशे तार्थपथानुवर्त्तिना।
तं चेद्रथं नापहरन्ति वाजिनः
स्वयागतं नावजयन्ति शत्रवः॥ ६

आपूर्य्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः।

अथ श्राद्धेषु: पूर्वेद्युर्ब्राह्मणानामन्त्रयेत्। द्वितीयेऽह्नि शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् स्नातान् स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कृशोत्तरेष्वासनेषूपवेशयेत्। द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्र्ये उदङ्मुखान्। एकैकमुभयत्र वेति। आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमपंचकेनाग्निं हुत्वा। पशुश्राद्धेषु मध्यमपंचकेन। अमावास्यासूत्तमपंचकेन। आग्रहायणी ऊर्द्धं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथममध्यमोत्तमपंचकैः। अन्वष्टकासु च। ततो ब्राह्मणानुज्ञातः पितृनावाहयेत्। अपयान्त्वसुरा इति द्वाभ्यां तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा एत पितरः सर्वांस्तानग्म आ मे यन्त्वेतद: पितर इत्यावाहनं कृत्वा कुशतिलमिश्रेण गन्धोदकेन यास्तिष्ठन्त्वष्टता वागिति यज्ञे मातेति च पाद्यं निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधूपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान् समभ्यर्च्य घृतप्लुतमन्नमादायादित्या रुद्रा वसव इति वीक्ष्याग्नौकरवाणीत्युक्त्वा तद्विप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात्। ये मामकाः

पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञ इति च हविरनुमन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्रजतमयेष्वयं नमो विश्वेभ्य इत्यवनादौ प्राङ्मुखयोर्निवेदयेत्। पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मुखेषु। तदन्तरेषु ब्राह्मणेषु यज्ञे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वः कृत्यादिति जपेत्। इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति। उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्वि रक्षतेत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात्। अन्तरीक्षं दर्वि रक्षतेति द्वितीयं पितामहाय। द्यौर्दर्वि रक्षतेति तृतीयं प्रपितामहाय। योऽत्र पितरः प्रेता इति वासो देयम्। वीरान्नः पितरो धत्त इत्यन्नम्। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम्। ऊर्ज्जं वहन्तीरित्यनेन सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा अर्घ्यपुष्पधूपालेपनान्नादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत्। उदकपात्रं मधुघृततिलैः संयुक्तञ्च। भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमागतेषु मा मेक्षेष्टेत्यन्नं सतृणमभ्युक्ष्यान्नविकिरमुच्छिष्टाग्रतः कृत्वा तृप्ता भवन्तः सम्यन्नमिति पृष्ट्वोदङ्मुखेष्वाचमनमादौ दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुप्रोक्षितमिति आडदेशं सम्प्राप्य दर्भपाणिः सर्वं कुर्य्यात्। ततः प्राङ्मुखाग्रतो यज्ञे राम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षिणाभिः समभ्यर्च्यताभिरमन्तु भवन्त इत्युक्ता तैरुक्तोऽभिरताः स्म इति देवांश्च पितरश्चेत्यभिजपेत्। अक्षय्योदकं च नामगोत्राभ्यां दत्त्वा विश्वेदेवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्यस्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत॥ १—२६

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति ॥ २७
तथास्त्विति ब्रूयुः ॥ २८
अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ॥ २९
इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य ॥ ३०
वाजेवाजे इति ततोब्राह्मणांश्च विसर्जयेत्।
पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रज्याभिवाद्य च ॥ ३१
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः।

अष्टकासु दैवपूर्वं शाकमांसापूपैः श्राद्धं कृत्वा त्वन्यष्टकास्वष्टकावद्वृद्धौ दैवपूर्वमेव कृत्वा मातृपितामहप्रपितामह्यश्च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चार्घ्यानुव्रज्य विसर्जयेत्। ततः कर्पूः कुर्य्यात्। तन्मूले प्रागुदगग्न्युपसमाधानं कृत्वा पिण्डनिर्वपणम्। कर्पूत्रयमूले पुरुषाणां कर्पूत्रयमूले स्त्रीणाम्। पुरुषकर्पूत्रयं साज्येनोदकेन पूरयेत्। स्त्रीकर्पूत्रयं साज्येन पयसा। दध्ना मांसेन पयसा च प्रत्येकं कर्पूत्रयम्। पूरयित्वा जपेदेतद्ब्रह्मवृक्षो भवतोभ्योऽस्तु चाक्षयम् ॥ १—८ ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्य्यात् स येषां पिता कुर्य्यात् तेषां कुर्य्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः । पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्य्यात् । यस्य पिता प्रेतः स्यात् स पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् । यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् ॥ १—७ ॥

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
मन्त्रोहीन यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्ज्जितम् ॥ ८

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षटसप्ततितमोऽध्यायः ।

अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रोष्ठपदपूर्णिमा क्षया त्रयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति ॥ १

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।
श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ २

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

आदित्यसंक्रमणम् । विषुवद्वयम् । विष्णोषेणायनद्वयम् । व्यतीपातः । जन्मर्क्षम् । अभ्युदयश्च ॥ १—६ ॥

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै काम्यानाह प्रजापतिः ।
श्राद्धमेतेषु यद्दत्तं तदानन्त्यायः कल्पते ॥ ७
सन्ध्याराज्योर्न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः ।
तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥ ८
राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् ।
गुणवत् सर्वकामीयं पितॄणामुपतिष्ठते ॥ ९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

सततमादित्येऽह्नि श्राद्धं कुर्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्वान् कामान् बौधे । विद्यामभीष्टां जैवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे । स्वर्गं ऋक्षकाष्ठ । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये । कर्मसिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्वसौ । पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे । सर्वान् कामान् पैत्र्ये । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्यमणे । भ्रातृश्रैष्ठ्यं हस्ते । रूपवतः सुतांस्त्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ । कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं

श्राद्धे। क्षपिं मूले। समुद्रयानसिद्धिमाषे। सर्वान् कामान् वैश्वदेवे। श्रेष्ठमभिजिति। सर्वान् कामान् श्रवणे। लवणं वासवे। आरोग्यं वारुणे। कुप्यद्रव्यमाजे। गृहमाहिर्बुध्ने। गाः पौष्णे। तुरङ्गमाश्विने। जीवितं याम्ये। गृहं सुरूपाः स्त्रियः प्रतिपदि। कन्यां वरदां द्वितीयायाम्। सर्वान् कामां स्तृतीयायाम्। पशूंश्चतुर्थ्याम्। स्त्रियं (सुरूपान् सुतान्) पञ्चम्याम्। द्यूतविषयं षष्ठ्याम्। क्षपिं सप्तम्याम्। वाणिज्यमष्टम्याम्। पशून् नवम्याम्। वाजिनो दशम्याम्। ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रानेकादश्याम्। आयुर्वैसराज्यजयान् (कनकरजतं) द्वादश्याम्। सौभाग्यं त्रयोदश्याम्। सर्वकामान् पञ्चदश्याम्। अस्मृहतानां श्राद्धकर्मणि चतुर्दशी श्रस्ता। अपि पितृगीते गाथे भवतः॥ १—५१॥

अपि जायते सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः।
प्रावृट्कालेऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः॥ ५२
मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत्।
कार्त्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च॥ ५३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः।

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्य्यात्। कुशाभावे कुशस्थाने काशान् दूर्वां वा दद्यात्। वाससोऽर्थे कार्पासीत्यं

क्षौद्रम्। दध्यां विसर्ज्जयेद्दध्याहृतवस्त्रजा स्यात्। उग्रगन्धीन्यगन्धीनि • कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि। शुक्लानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि दद्यात्। वसां मेदश्च दीपार्थं न दद्यात्। घृतं तैलं वा दद्यात्। जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात्। मधुघृतसंयुक्तं गुग्गुलुं दद्यात्। चन्दनकुङ्कुमकर्पूरागुरुपद्मकान्यनुलेपनार्थं। न प्रत्यक्षलवणं दद्यात्। कृष्णेन च घृतव्यञ्जनादि। तैजसानि पात्राणि दद्यात्। विशेषतो राजतानि। खड्गकुतपक्षणाजिन तिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षोघ्नानि च निर्दध्यात्। पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिग्रुसर्षपसुरसासर्ज्जक-सुवर्च्चल कूष्माण्डालाबुवार्त्ताकु-पालक्योपोदकीतण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्ज्जयेत्। राजमाषमसूरपर्य्युषितकृतलवणानि च। कोपं परिहरेत्। नाश्रु पातयेत्। न त्वरां कुर्य्यात्। घृतादिदाने तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि फलपात्राणि च प्रशस्तानि। अत्र च श्लोको भवति॥ १—२३॥

सौवर्णराजताभ्यांच खड्गेनौडुम्बरेण च।
दत्तमक्षय्यतां याति फलपात्रेण चाप्यथ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः॥ ८९॥

अशीतितमोऽध्यायः।

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मासं प्रीयन्ते। द्वौ मासौ मत्स्य-

मांसेन। तीन् हारिणेन। चतुरश्चौरभ्रेण। पंच शाकुनेन। षट् छागेन। सप्तरौरवेण। अष्टौ पार्षतेन। नव गव्येन। दश माहिषेण। एकादश कौर्म्मेण। संवत्सरं गव्येन पयसा तद्विकारैर्वा। अत्र पितृगीता गाथा भवति॥ १—१३॥

कालशाका महाशल्कं मांसं वार्ध्रीणसस्य च।
विषाणवर्ज्जा ये खड्गास्तांस्तु भक्ष्यामहे सदा॥ १४

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽशीतितमोऽध्यायः॥ ८०॥

एकाशीतितमोऽध्यायः।

नात्रमासनमारोपयेत्। न पदा स्पृशेत्। नावक्षुतं कुर्य्यात्। तिलैः सर्षपैर्वा यातुधानान् विसर्ज्जयेत्। संदृते न श्राद्धं कुर्य्यात्। न रजस्वलां पश्येत्। न श्वानम्। न विड्वराहम्। न ग्राम्यकुक्कुटम्। प्रयत्नाच्छ्राद्धमजस्य दर्शयेत्। अग्नीयुर्ब्राह्मणाश्च वाग्यताः। न वेष्टितशिरसः। न सोपानत्काः। न पीठोपविष्टपादाः। न हीनाङ्गाधिकाङ्गाः श्राद्धं पश्येयुः। न शूद्राः। न पतिताः। तत्कालं ब्राह्मणं ब्राह्मणानुमतेन वा भिक्षुकं भोजयेत्। हविर्गुणान् न वृयुर्हीता पृष्टः॥ १—१८॥

यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्गुञ्जन्ति वाग्यताः।
तावदश्नन्ति पितरो यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥ २०
सार्ववर्णिकमन्नाद्यं स्त्रीयाज्ञाद्य वारिणा।
समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन् भुवि॥ २१

असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषिताम्।
उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्दर्भेषु विकिरश्च यः॥ २२
उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा।
दासवर्गस्य तत्पित्रे भागधेयं प्रचक्षते॥ २३
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः॥ ८१॥

द्व्यशीतितमोऽध्यायः।

दैवे कर्म्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत। प्रयत्नात् पित्र्ये परीक्षेत। हीनाधिकाङ्गान् विवर्ज्जयेत्। विकर्म्मस्थांश्च। वैड़ालव्रतिकान्। वृथालिङ्गिनः। नक्षत्रजीविनः। देवलकांश्च। चिकित्सकान्। अनूढ़ापुत्रान्। तत्पुत्रान्। बहुयाजिनः। ग्रामयाजिनः। शूद्रयाजिनः। अयाज्ययाजिनः। व्रात्यान्। तद्याजिनः। पर्वकारान्। सूचकान्। भृतकाध्यापकान्। भृतकाध्यापितान्। शूद्रान्नपुष्टान्। पतितसंसर्गान्। अनधीयानान्। सन्ध्योपासनभ्रष्टान्। राजसेवकान्। नग्नान्। पित्रा विवदमानान्। पितृमातृगुर्वग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति॥ १—२९॥

ब्राह्मणाधमसदा ह्येते कथिताः षङ्क्तिदूषकाः।
एतान् विवर्ज्जयेद्यत्नाच्छ्राद्ध कर्म्मणि पण्डितः॥ ३०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२॥

त्र्यशीतितमोऽध्यायः।

अथ पङ्क्तिपावनाः। त्रिणाचिकेतः। पञ्चाग्निः। ज्येष्ठसामगः। वेदपारगः। वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः। पुराणेतिहासव्याकरणपारगः। धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगः। तीर्थपूतः। यज्ञपूतः। तपःपूतः। सत्यपूतः। मन्त्रपूतः। गायत्रीजपनिरतः। ब्रह्मदेयानुसन्तानः। त्रिसुपर्णः। जामाता। दौहित्रश्चेति पात्रम्। विशेषेण च योगिनः। अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥ १—२० ॥

अपि स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम्।
विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यासहे वयम् ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः।

न म्लेच्छविषये श्राद्धं कुर्यात्। न गच्छेन्म्लेच्छविषयम्। परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥ १—२ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते।
स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्त्तस्ततः परः ॥ ४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ।

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः।

अथ पुष्करेश्वक्षयश्राद्धम्। जप्यहोमतपांसि च। पुष्करे स्नानमात्रतः सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। एवमेव गयाशीर्षे। अक्षयवटे। अमरकण्टकपर्वते। वराहपर्वते। यत्र क्वचन नर्मदातीरे। यमुनातीरे। गङ्गायां विशेषतः। कुशावर्त्ते। बिन्दुके। नीलपर्वते। कनखले। कुब्जाम्रे। भृगुतुङ्गे। केदारे। महालये। नड्वलिकायाम्। सुगन्धायाम्। शाकम्भर्याम्। फल्गुतीर्थे। महागङ्गायाम्। त्रिहलिकाग्रामे। कुमारधारायाम्। प्रभासे। यत्र क्वचन सरस्वत्यां विशेषतः॥ १—२७॥

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे।
सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः॥ २८

अगस्त्याश्रमे। कण्वाश्रमे। कौशिक्याम्। सरयूतीरे। शोणस्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे। श्रीपर्वते। कालोदके। उत्तरमानसे। वडवायाम्। मतङ्गवाप्याम्। सप्तर्षे। विष्णुपदे। स्वर्गमार्गपदे। गोदावर्य्याम्। गोमत्याम्। वेत्रवत्याम्। विपाशायाम्। वितस्तायाम्। शतद्रुतीरे। चन्द्रभागायाम्। दृषद्वत्याम्। सिन्धोस्तीरे। दक्षिणे पश्चनदे। औसजे। एवमादिष्वन्येषु तीर्थेषु। सरिद्वरासु। सर्वेष्वपि स्वभावेषु। पुलिनेषु। प्रस्रवणेषु। पर्वते। निकुञ्जेषु। वनेषु। उपवनेषु। गोमयलिप्तेषु। मनोज्ञेषु। अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति॥ २९—३४॥

कुलेऽस्माकं च जन्तुः स्याद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलीन्।
नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः॥ ६५
अपि जायते सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः।
गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्य्यात् समाहितः॥ ६६
एष्टव्या बहवः पुत्रायद्येकोऽपि गयां व्रजेत्।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥ ६७
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५॥

षडशीतितमोऽध्यायः।

अथ वृषोत्सर्गः। कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा। तत्रादावेव वृषभं परीक्षेत। जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रम्। सर्वलक्षणोपेतम्। नीलम्। लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लम्। यूथस्याच्छादकम्। ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य्य पौष्णचरं पयसा श्रपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न ऋष्ट रतिरिति च हुत्वा वृषमयस्कारस्त्वङ्नयेत्। एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन। अंकितश्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः शन्नोदेवीरिति च स्नापयेत्। स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभिश्चतसृभिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुशाण्डीश्च जपेत्। पिता वत्सेति वृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत्। इमञ्च॥ १—१४॥

वृषो हि भगवान् धर्म्मश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः।
वृषोमि त्वमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्वतः॥ १५

एनं युवानं पतिं वो ददाम-
नेन क्रीड़न्तीश्चरथ प्रियेण।
मा छात्मन्हि प्रजया मा तनूभि-
र्मारधाम द्विषते सोम राजन्॥ १६
वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्विधि।
होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च॥ १७
अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितम्।
भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत्॥ १८
उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये।
जलाशयं तत् सकलं पितॄंस्तस्योपतिष्ठति॥ १९
शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र क्वचन दर्पितः।
पितॄणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति॥ २०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड़शीतितमोऽध्यायः॥ ६४

सप्ताशीतितमोऽध्यायः।

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णसृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गुलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च प्रसारयेत्। ततस्तिलैः प्रच्छादयेत्। सुवर्णनाभिञ्च कुर्य्यात्। अहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत्। सर्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृतं कुर्य्यात्। चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधि-मधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात्। अत्र च गाथा भवन्ति॥ १—७॥

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम्।
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥ ८
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ९
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ १०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः।

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति। तामलङ्कृतां ब्राह्मणाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति। अत्र च गाथा भवति ॥ १—३ ॥

सवत्सारोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रद्दधानः समाहितः ॥ ४
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोननवतितमोऽध्यायः।

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः। अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम्। तस्मात् कार्त्तिकं मासं बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ॥ १—३ ॥

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यव्रायी जितेन्द्रियः।
जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ ४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः॥ ८९

नवतितमोऽध्यायः।

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णितलवणस्य सुवर्णनाभं प्रथमेऽहनि चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत्। अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते। पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात् तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वर्तितशरीरो गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्ववीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शक्रैर्बार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा सप्तवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत्। वासोयुगं कर्त्रे दद्यात्। अनेन कर्मणा पुष्यते। माघी मघायुता चेत् तस्यां तिलैः स्नानं कृत्वा पूतो भवति। फाल्गुनी फाल्गुनीयुता चेत् स्यात् तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं निवेद्य भार्यां मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति। नार्य्यपि भर्त्तारम्। चैत्री चित्रायुता चेत् स्यात तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति। वैशाखी विशाखायुता चेत् तस्यां ब्राह्मणसप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति। ज्यैष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् तस्यां छत्रोपानद्प्रदानेन गवाधिपत्यं

प्राप्नोति। आषाढ्यामाषाढ्यायुक्तायामन्नपानदानेन तदैवाक्षय्यमाप्नोति। श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं साक्षां वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति। प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति। आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति। कार्त्तिकी कृत्तिकायुता चेत् तस्यां सितसुत्राणमन्यवर्णं वा ग्रथ्याङ्कोदये सर्वग्रन्थिरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति। वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽच्युतं वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। यच्च तस्मिन्नहनि प्रयच्छति तदक्षय्यमाप्नोति। पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलै स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति। माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतो महावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात्। दक्षिणपार्श्वे मञ्जिष्ठरञ्जनरक्तेन समग्रेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा। वामपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा। एतत् कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स तत्रोज्ज्वलो भवति। आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूपभाग् भवति। तस्मिन्नेव मासे प्रत्यहं गौरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग् भवति। प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग् भवति। माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं

तिलैर्हुत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति। सर्वांश्चतुर्दश्यां नदीजले स्नात्वा धर्मराजानं पूजयित्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति॥ १—२७॥

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्य्यग्रहोपगान्।
प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ॥ २८॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः॥ ९०॥

एकनवतितमोऽध्यायः।

अथ कूपकर्त्तुस्तत्प्रदत्ते पानीये दुष्कृतस्यार्द्धं विनश्यति। तड़ागकृन्नित्यदृप्तो वारुणं लोकमश्नुते। जलप्रदः सदा तृप्तो भवति। वृक्षारोपयितुश्च परलोके पुत्रा भवन्ति। वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयन्ति। फलैश्चातिथीन्। छायया चाभ्यागतान्। देवे वर्षत्युदकेन पितॄन्। सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति। देवायतनकारयस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते। विविक्तं कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति। पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति। अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति। दीपप्रदानेन चक्षुष्मान् सर्वतोज्ज्वलश्च। अन्नप्रदानेन बलवान्। धूपप्रदानेनोर्द्धं गच्छति। देवनिर्माल्यापनयनाद्दीपप्रदानफलमाप्नोति। देवायतनमार्ज्जनात् तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्ज्जनात् पादादिशौचादकल्यपरिचरणाच्च॥ १—१८॥

कूपारामतड़ागेषु देवतायतनेषु च।
पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम्॥ ९९

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥

द्विनवतितमोऽध्यायः।

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम्। तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमाप्नोति। भूमिप्रदानेन च। गोचर्म्ममात्रामपि भुवं प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति। दशधेनुप्रदो गोलोकान्। शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान्। सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गूलां कांस्योपदोहां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसङ्ख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति। विशेषतः कपिलाम्। दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति। अश्वदः सूर्य्यसालोक्यमाप्नोति। वासोदश्चन्द्रसालोक्यम्। सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम्। रूप्यप्रदानेन रूपम्। तैजसानां पात्र प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानाम्। घृतमधुतैलप्रदानेनारोग्यम्। औषधप्रदानेन च। लवणप्रदानेन च लावण्यम्। धान्यप्रदानेन तृप्तिम्। यज्ञप्रदानेन च। अन्नदः सर्वम्। धान्यप्रदानेन सौभाग्यम्। अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति। तिलप्रदः प्रजामिष्टाम्। द्रुनधनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति। संग्रामे च सर्वजयमाप्नोति। आसनप्रादानेन स्थानम्। शय्याप्रदानेन भार्य्याम्। उपानत्प्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम्। छत्रप्रदानेन स्वर्गम्।

मालवृन्तचामरप्रदानेनाध्वसुखित्वम्। वास्तुप्रदानेन नगरा-धिपत्यम्॥ १—२१

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता॥ २२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२

त्रिनवतितमोऽध्यायः।

अब्राह्मणे दत्तं तत्समभेव पारलौकिकम्। द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे। सहस्रगुणं प्राधीते। अनन्तं वेदपारगे॥ पुरोहितस्यात्मन एव पात्रम् स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम्॥ १—६॥

न वार्ध्यपि प्रयच्छेत वैड़ालव्रतिके द्विजे।
न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित्॥ ७
धर्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्मिको लोकदाम्भिकः।
वैड़ालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः॥ ८
अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः।
शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतपरो द्विजः॥ ९
ये बकव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः।
ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्मणा॥ १०
न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत्।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम्॥ ११

प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः।
कृत्स्नमाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥ १२
अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति।
स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्य्यग्योनौ प्रजायते ॥ १३
न दानं यशसे दद्यान्न भयान्नोपकारिणे।
न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्म्मार्थमिति निश्चितम् ॥ १४
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

चतुःनवतितमोऽध्यायः।

गृहे वलीपलितदर्शने वनाश्रयी भवेत्। अपत्यस्य चापत्यदर्शनेन वा। पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमानो वा। तत्राप्यग्नीनुपचरेत्। अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान् न हापयेत्। स्वाध्यायञ्च न जह्यात्। ब्रह्मचर्य्यं पालयेत्। चर्म्मचीरवासाः स्यात्। जटाश्मश्रुलोमनखांश्च बिभृयात्। त्रिषवणस्नायी स्यात्। कपोतवृत्तिर्मासनिचयः संवत्सरनिचयो वा। संवत्सरनिचयो पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां जह्यात् ॥ १—१२ ॥

ग्रामादाहृत्य वाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन्।
पुष्पैर्नैव फलाद्येन पाणिना शकलेन वा ॥ १३
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःनवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् । ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात् । आकाशशायी प्रावृषि । आर्द्रवासा हेमन्ते । नक्ताशी स्यात् । एकान्तरहान्तरत्रान्तराशी वा स्यात् । पुष्पाशी । फलाशी । शाकाशी । पर्णाशी । मूलाशी । यवागूं पक्षान्तयोर्वा सकृदश्नीयात् । चान्द्रायणौर्वा वर्त्तेत । अश्मकुट्टः । दन्तोलूखलिको वा ॥१—१५॥

तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषजं जगत् ।
तपोमध्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथा धृतम् ॥ १६
यद्दुश्चरं यदूराधं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।
सर्वं तत्तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः ।

अथ त्रिष्वाश्रमेषु पक्वकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमी स्यात् । आत्मन्यग्नीनारोप्य भिक्षार्थं ग्राममियात् । सप्तागारिकं भैक्ष्यमाददीत । अलाभे न व्यथेत । न भिक्षुकं भिक्षेत । भुक्तवति जनेऽतीते पात्रसम्पाते भैक्ष्यमाददीत । मृन्मये दारुपात्रेऽलाबुपात्रे

वा। तेषाञ्च तत्प्राप्तिः शुद्धिः स्यात्। अभियुञ्जितलाभादुद्विजेत। शून्यागारनिकेतनः स्यात्। वृक्षमूलनिकेतनो वा। न ग्रामे द्वितीयं रात्रिमावसेत्। कौपीनाच्छादनमात्रमेव वसनमादद्यात्। दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्। वस्त्रपूतं जलमादद्यात्। सत्यपूतं वदेत्। मनःपूतं समाचरेत्। मरणं नाभिकामयेत् जीवितञ्च। अतिवादांस्तितिक्षेत। न कञ्चनावमन्येत। निराशीः स्यात्। निर्नमस्कारः॥ १—२२॥

वाक्यैकं तत्त्वतो वाहं चन्दनेनैकमुच्चतः।
नाकल्याणं न कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत्॥ २३

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात्। संसारस्यानित्यतां पश्येत्। शरीरस्याशुचिभावम्। जरया रूपविपर्ययम्। शारीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम्। सहजैश्च। नित्यान्धकारे गर्भे वसतिम्। मूत्रपुरीषमध्ये च। तत्र च शीतोष्णदुःखानुभवनम्। जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्गमान्महादुःखानुभवनम्। बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम्। अध्ययनादनेकक्लेशम्। यौवने च विषयप्राप्तावमार्गेण तद्व्याप्तौ विषयसेवनान्नरके पतनम्। अप्रियैश्च सितं प्रियैश्च विप्रयोगम्। नरकेषु च सुमहद्दुःखम्। संसारसंसृतौ तिर्यग्योनिषु च। एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न किञ्चित् सुखम्। यद्यपि किंचिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम्। ततश्चैवाशक्यावलम्बने वा महद्दुःखम्। शरीरञ्चेदं सप्तधातुकं पश्येत्। वसारुधिरमांसास्थिमेदोमज्जाशुक्रात्मकम्॥ चर्मावनद्धम्। दुर्गन्धि च। मलायतनम्। सुखयतैरपि दृतं विकारि। प्रयत्नाद्धृतमपि विनाशि॥

क्रोमकोधंलोभमोहमदमानसर्यस्थानम्। पृथिव्यादेजोवायु-
काशात्मकम्। अस्थिशिराधमनिस्नायुयुतम्। रजस्वलम्।
षट्त्वचम्। अस्यां त्रिभिः शतैः षष्ट्यधिकैर्धार्य्यमाणम्।
तेषां विभागः। सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्मर्म्मनाः। विंशति-
र्नखाः। पाणिपादश्लाकाश्च। षष्टिरङ्गुलीनां पर्वाणि।
द्वे पार्ष्ण्योः। चतुःषष्ट्यं गुल्फेषु। चत्वार्यरत्न्योः। चत्वारि
जङ्घयोः। द्वे द्वे जानु-कपोलयोः। द्वे द्वे अक्षितालूषक-
श्रोणिफलकेषु। भगास्थ्येकम्। षष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्गागम्।
पञ्चदशास्थीनि ग्रीवा। जत्र्वेकम्॥ तथा हनुः। तन्मूले
द्वे। द्वे ललाटाच्छिगण्डे। नासा घनास्थिका। अर्बुदैः
स्थानकैश्च सार्द्धं द्विसप्ततिः पार्श्वकाः। ऊरः सप्तदश।
द्वौ शङ्खौ। चत्वारि कपालानि शिरस्त्वेति। शरीरेऽस्मिन्
सप्तशिराशतानि। नव स्नायुशतानि। धमनीशते द्वे।
पञ्चपेशीशतानि। क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशल्लक्षाणि नव-
शतानि षट्पंचाशद्भवन्ति। लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम्।
सप्तोनरं मर्म्मशतम्। सन्धिशते द्वे। चतुःपंचाशद्रोमकोटय:
सप्तषष्टिश्च लक्षाणि। नाभिरोजोगुदं शुक्रं शोणितं शङ्खौ
मूर्द्धा कण्ठो हृदयंचेति प्राणायतनानि। बाहुहृदयं जङ्घाहृदयं
मध्यं शोणमिति षड्ङ्गानि। वसा वपा अवहनं नाभिः
क्लोमा यकृत् प्लीहा क्षुद्रान्त्रं दक्षौ वस्तिः पुरीषाधानमा-
माशयो हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम्। कनीनिके
अक्षिकूटे भ्रुकुटी कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खौ
दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे वङ्क्षणौ दृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसंज्ञा
तक्को स्तनौ उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घे ऊरू पिण्डिके

तालूदरं वस्तिशीर्षो चिबुकं गलगुण्डिके अवट्वेत्यक्षिभ्रु शरीरके स्थानानि। शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः। नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि। हस्तौ पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्म्मेन्द्रियाणि। मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्तमितीन्द्रियातीताः॥ १—९६॥

इदं शरीरं वसुधे क्षेत्रमित्यभिधीयते।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः॥ ९७
क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं सुमुच्चुणा॥ ९८

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः।

ऊर्ध्वस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्थानलग्नजिह्वो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् स्वं नासिकाग्रं पश्यन् दिशश्चानवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं चिन्तयेत्। नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धातीतं सर्वेन्द्रियातिस्थूलम्। सर्वगमतिसूक्ष्मम्। सर्वतः पाणिपादं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तिम्। एवं ध्यायेत्। ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति। अथ निराकारे लक्ष्यबन्धं कर्त्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यप्तेजोवायाकाशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र लब्धलक्ष्यस्तत्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत्। एवं पुरुषध्यानमारभेत। अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्थावा-

ब्रह्मरन्ध्रस्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत्। तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वासुदेवं किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्कं वनमालाविभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरणमध्यगतभुवं ध्यायेत्। यद्ध्यायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम्। तस्मात् सर्वमेव क्षरं त्यक्त्वा अक्षरमेव ध्यायेत्। न च पुरुषं विना किंचिदप्यक्षरमस्ति। तं प्राप्य मुक्तो भवति ॥ १—१४ ॥

पुरमाक्रम्य सकलं शेते यस्मान्महाप्रभुः।
तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ॥ १५
प्राग्रात्रापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः।
ध्यायते पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पंचविंशकम् ॥ १६
तत्त्वात्मानमगम्यं च सर्वतत्त्वविवर्जितम्।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १७
बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च।
सूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेयं दूरस्थंचान्तिके च तत् ॥ १८
अविभक्तंच भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम्।
भूतभव्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १९
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य तिष्ठितम् ॥ २०
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयंचोक्तं समासतः।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं कृत्वोवाच । भगवंस्त्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि महाभूतानि कृतालयान्याकाशः शङ्खरूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूपः ओंओंरूपी चहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्यपरिवर्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तोभगवांस्तथेत्युवाच । वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे । देवदेवञ्च तुष्टाव । ओं नमस्ते । देवदेव । वासुदेव । आदिदेव । कामदेव । कामपाल । महीपाल । अनादिमध्यनिधन । प्रजापते । सुप्रजापते । महाप्रजापते । ऊर्ज्जस्पते । वाचस्पते । जगत्पते । दिवस्पते । वनस्पते । पयस्पते । पृथ्वीपते । सलिलपते । दिक्पते । महत्पते । मरुत्पते । लक्ष्मीपते । ब्रह्मरूप । ब्राह्मणप्रिय । सर्वग । अचिन्त्य । ज्ञानगम्य । पुरुहूत । पुरुष्टुत । ब्रह्मण्य । ब्रह्मप्रिय । ब्रह्मकायिक । महाकायिक । महाराजिक । चतुर्म्महाराजिक । भास्वर । महाभास्वर । सम्भ । महाभाग । स्वर । तुषित । महातुषित । प्रतर्द्दन । परिनिर्म्मित । अपरिनिर्म्मित । वशवर्त्तिन् । यज्ञ । महायज्ञ । यज्ञयोग । यज्ञगम्य । यज्ञनिधन । अजित । वैकुण्ठ । अपार । पर । पुराण । लेख्य । प्रजाधर । चित्रशिखण्डधर । यज्ञभागहर । पुरोडाशहर । विश्वेश्वर । विश्वधर । शुचिश्रवः । अच्युतार्च्चन । घृतार्च्चिः । खण्डपरशो । पद्मनाभ । पद्मधर । पद्मधाराधर । हृषीकेश । एकशृङ्ग । महावराह । हरिण । अच्युत । अनन्त । पुरुष ।

महापुरुष। कपिल। साङ्ख्याचार्य्य। विश्वक्सेन। धर्म्म। धर्म्मद। धर्म्माङ्ग। धर्म्मवसुप्रद। नरप्रद। विष्णो। जिष्णो। सहिष्णो। कृष्ण। पुण्डरीकाक्ष। नारायण। परायण। जगत्परायण। नमो नम इति ॥ १—१०१ ॥

स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा।
उवाच सम्मुखं देवं लक्ष्मीकामा वसुन्धरा ॥ १०२
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे ऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः।

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्हीतपादां तपसा ज्वलन्तीम्।
सुतप्तजाम्बुनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधा प्रहृष्टा ॥ १

उन्निद्रकोकनदचारुकल्पे वरेण्ये
उन्निद्रकोकनदाभिरूढहीतपादे।
उन्निद्रकोकनदसन्नसदास्थितीते
उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे ॥ २

नीलाब्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि।
चन्द्रानने सूर्य्यसमानभासे महाप्रभावे जगतः प्रधाने ॥ ३
त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीविरतिर्जया च।
कान्तिः प्रजा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वागथ पावनी च ॥

स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा
स्थितिः सुदीक्षा च तथा सुनीतिः।
ख्यातिर्विशाला च तथानसूया
स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥ ५

आक्रम्य सर्वान्तु यथा त्रिलोकीं
तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताक्षि।
तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि
इच्छाम्यहं वसति विभूत्याः॥ ४

इत्येवमुक्ता वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतःस्था।
सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीय वर्णे॥ ७

अस्याज्ञया यं मनसा स्मरामि
श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः।
संस्मारणे वाप्यथ तत्र चाहं
स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि॥ ८

वसाम्यथ र्कें च निशाकरे च तारागणाढ्ये गगने विमेघे।
मेघे तथालम्बपयोधरे च शक्रायुधाढ्ये च तड़ित्प्रकाशे॥ ९

तथा सुवर्णे विमले च रुप्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे।
प्रसादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु॥ १०

सद्यः क्षते चाप्यथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे।
हृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने॥ ११

सिंहासने चामलके च बिल्वे
छत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे।
दीप्ते हुताशे विमले च खड्गे
आदर्शबिम्बे च तथा स्थिताहम्॥ १२

पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु
सतालवृन्तेषु विभूषितेषु।
शृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु
सदि स्थिताहञ्च नवोढ़तायाम्॥ १३

क्षीरे तथा सर्पिषि शाद्वले च
क्षौद्रे तथा दधि पुरस्त्रिगात्रे ।
देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां
तपस्विनां यज्ञहृतांच देहे ॥ १४
शरे च संग्रामविनिर्गते च
स्थितौ स्थते स्वर्गसदःप्रयाते ।
वेदध्वनौ वाद्यथ शङ्खशब्दे
स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥ १५
राजाभिषेके च तथा विवाहे
यज्ञे वरे स्नातगिरस्यथापि ।
पुष्पेषु शुक्लेषु च पर्वतेषु
फलेषु रम्येषु सरिद्वरासु ॥ १६
सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु
सशाद्वलायां भुवि पद्मखण्डे ।
वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे
साधौ नरे धर्म्मपरायणे च ॥ १७
आचारसेविन्यथ शास्त्रनिष्ठे
विनीतवेषे च तथा सुवेषे ।
सुशुद्धदान्ते मलवर्ज्जिते च
सृष्टाग्रने चातिथिपूजके च ॥ १८
स्वदारतुष्टे निरते च धर्म्मे
धर्म्मोत्कटे चान्यधनाद्विरक्ते ।
सदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे
सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥ १९

सत्यस्थिते भूतहिते निविष्टे
क्षमार्जिते क्रोधविवर्जिते च।
स्वकार्य्यदक्षे परकार्य्यदक्षे
कल्याणचित्ते च सदाविनीते ॥ २०
नारीषू नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु।
अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥२१
सम्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु पतिस्थितासु।
धर्म्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥ २२
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

शततमोऽध्यायः।

धर्म्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम्।
ये द्विजा धारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥ १
इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्ग्यमायुष्यमेव च।
ज्ञानंचैव यशस्यंच धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ २
अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च।
श्राद्धेषु श्रावणीयंच भूतिकामैर्नरैः सदा।
इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे तव ॥ ३
मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम्।
दुःस्वप्ननाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं ज्ञास्यत्यधर्म्मशास्त्रम् ॥ ४
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
इति वैष्णवसंहिता समाप्ता।

Digitized with financial assistance from
Hermès India
a project facilitated by the Rotary Club of Bombay

on 10 August, 2018